

KLAIPĖDOS KRAŠTO ISTORIJS DAUGIAKALBIŠKUMAS IR KONFESINIO PAVELDO SENOSIOSE KAPINĖSE SPECIFIKA LIETUVOS KONTEKSTE

„Ak gražus dangau, Tėviške gerųjų“
(ištrauka iš liuteroniškos giesmės Nr. 271 „Ak gražus dangau“¹)

Silva Pocyė

Straipsnis parengtas 2012 m. vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamos mokslo programos „Valstybė ir tauta: paveldas ir tapatumas“ projektą „Klaipėdos krašto etnokonfesinio paveldo tyrimai, sukuriant geografinę informacinę sistemą“ (2012–2014 m., Nr. VAT-12018).

ABSTRACT

The article reviews the historical causes of multilingualism in Klaipėda Region and the reflection of language combinations in the objects of confessional heritage, mainly in the epitaphs recorded in the Old Lutheran cemeteries of Klaipėda Region. The specificity of the confessional heritage in the context of Lithuania is disclosed by comparing some specific characteristics of the Old cemetery (the tradition of cross erection, the use of languages in epitaphs) to the Old cemetery artefacts in other Lithuanian regions. KEY WORDS: cemeteries of Klaipėda Region, tombstones, epitaphs, bilingualism.

ANOTACIJA

Straipsnyje nagrinėjamos Klaipėdos krašto daugiakalbiškumo susidarymo istorinės aplinkybės ir kelių kalbų samplaikos atspindys konfesinio paveldo objektuose, daugiausia senosiose liuteroniškos Klaipėdos krašto kapinėse fiksuojamose epitafijose. Konfesinio paveldo specifika Lietuvos kontekste atskleidžiama lyginant tam tikrus senųjų kapinių bruožus (kryžių statymo tradiciją, epitafijų kalbą) su kitų Lietuvos regionų senųjų kapinių artefaktais.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Klaipėdos krašto kapinės, antkapiniai paminklai, epitafijos, dvikalbiškumas.

*Doc. dr. Silva Pocyė, Klaipėdos universiteto
Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto vyresnioji mokslo darbuotoja
Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda
El. paštas: silva.pocyte@briai.ku.lt*

Įvadas

Vokiečių mokslininkas Hansas Fischeris teigia, kad „kapinės ir kapai – pirmiausia tai materialiosios kultūros elementai, kurie yra išoriškai matomi ir atpažįstami“². Senosios Klaipėdos krašto kapinės ir nuo XVI a. pirmosios pusės susikūręs evangelikų liuteronų bažnyčių tinklas yra pagrindiniai konfesinio paveldo, atskleidžiančio išskirtinį Klaipėdos krašto koloritą, objektai. Klaipėdos kraštas, savitos istorijos ir kultūros paribio regionas, yra ilgaamžė Prūsijos Lietuvos, platesniame teritoriniame kontekste – Rytų Prūsijos – dalis. Joje per kelis istorijos šimtmečius susiformavo kitokia nei Didžiojoje Lietuvoje socialinė, ekonominė, kultūrinė, religinė aplinka, o čia tarpusi

¹ Ak gražus dangau. *Giesmių ir maldų knygelė*. Kaunas–Tauragė, 1997, p. 233.

² FISCHER, H. *Gräber, Kreuze und Inschrifte. Ein Friedhof in Neuguinea*. Berlin: Dietrich Reimer Verlag, 2002, S. 207.

daugiakultūrė ir daugiakalbė tradicija gali įtaigiai atskleisti ir visoje Rytų Prūsijoje vykusius socio-kultūrinius reiškinius.

Protestantiškojoje tradicijoje pamaldų metu ir namuose giedant giesmes susiformavo ne tik ypatingas dvasinis ryšys su Evangelikų bažnyčia, bet ir unikalios anapilin išėjusių artimųjų pagerbimo tradicijos. Amžinojo poilsio vietos – kapinės – buvo rūpestingai prižiūrimos ir puošiamos. Didesni kaimai turėdavo po kelias kapines, kadangi stambesni ūkininkai ir dvarininkai, norėdami dažniau lankyti artimųjų kapus, įkurdavo kapines arčiau savo namų, o kaimo bendruomenės pritarėdavo tokiam krikščioniškų papročių saugojimui³. XX a. pradžios vokiečių etnografo H. Claseno teigimu, „kapinės Rytų Prūsijoje paprastai buvo aplink bažnyčias, o kur šių nebuvo – gyvenvietėse ir dvarvietėse jos buvo kuriamos atokiau nuo gyvenamųjų vietų: laukuose, prie krašto kelių sankirtų, ant neaukštų kalvų, neretai ten, kur dar priešistorės laikais buvo laidota“⁴. Apie kapinių priežiūros kultūros formavimą Prūsijos valstybėje galima sužinoti iš Evangelikų liuteronų bažnyčios nuostatų, išleistų XVI a. pabaigoje, *Kirchen Recess*, arba *Recessus*, kuriomis buvo vadovautasi ir vėlesniais šimtmečiais. Bažnyčių vizitacijų dokumentuose kalbama apie parapijų išipareigojimus prižiūrėti šventoriuose buvusias kapines⁵, parūpinti medienos kapinių tvoroms ir įpareigojama jas aptverti⁶, nurodoma kiekvienais metais tikrinti jų būklę⁷.

Ganėtinai merkantilinis požiūris į kapines susiformuoja XVIII a., kai amžiaus pradžioje Prūsijos karalius išplėtoja – greičiausiai siekdamas atstatyti valstybės ūkį po siautusių maro – šilkininkystės akciją⁸. XIX–XX a. jau labiau išsiskiria sakralinė visuomeninių kapinių reikšmė.

Po Antrojo pasaulinio karo deformuojasi ligi tol krašte vyravusių krikščioniškų tradicijų sistema, nes pasikeitus politinei sistemai Klaipėdos krašte ir mieste prasidėjo visiškai naujų politinių, socialinių, demografinių, kultūrinių tradicijų kūrimas⁹. Autentišką krašto aplinką ypač pakeitė visuotinės ateizacijos propaganda, skatinusi griauti ir uždaryti evangelikų liuteronų bažnyčias ir kapines. Taip buvo prarasta savita visos Lietuvos konfesinio, architektūrinio paveldo dalis.

Straipsnio *tikslas* – analizuoti Klaipėdos krašto daugiakalbiškumo susidarymo istorines aplinkybes ir kelių kalbų samplaikos atspindį konfesinio paveldo, daugiausia senųjų liuteroniškų Klaipėdos krašto kapinių, objektuose; pateikti konfesinio paveldo specifiką Lietuvos kontekste, lyginant kryžių, kaip antkapinio paminklo, statymo tradiciją, technologinius gamybos ypatumus, kalbų vartojimą antkapiniuose įrašuose.

Rašant straipsnį taikomi metodai: analitinis, būtinas analizuojant turimą istoriografinę, lauko ekspedicijų metu sukaupią bei publikuotą šaltinių medžiagą, ir lyginamasis, leisiantis palyginti kai kuriuos Klaipėdos krašto konfesinio paveldo – senųjų kapinių – sąrangos aspektus su kitų Lietuvos regionų kapinėmis.

³ PURVINAS, M. Die Vernichtung der Friedhöfe im Memelland nach 1944: Die politischen, ideologischen, sozialen, psychologischen und andere Gründe dieses Sakrilegiums. *Annaberger Annalen*, 2000, Bd. 8, S. 52–53.

⁴ BARASA, D. Senosios Šilutės krašto kapinės – archyvai po atviru dangumi. In *Mažosios Lietuvos kultūros paveldas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006, p. 234.

⁵ *Klaipėdos miesto ir valsčiaus evangelikų liuteronų bažnyčių vizitacijų 1676–1685 m. dokumentai*. Sud. I. LUKŠAITĖ. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2009, p. 288.

⁶ *Ibid.*, p. 294.

⁷ *Ibid.*, p. 283.

⁸ BARASA, D. *Op. cit.*, p. 237–238.

⁹ Baigiantis Antrajam pasauliniam karui iš Klaipėdos krašto, kaip ir visos Rytų Prūsijos, masinės evakuacijos metu išvyko beveik visi vietiniai gyventojai, kurių tik nedidelė dalis pirmaisiais pokario mėnesiais ar metais repatrijo gimtinėn. Ištuštėjusiuose Klaipėdos krašto ūkiuose nuo 1945 m. vasaros pradžios buvo pradėdami apgyvendinti naujakuriai iš įvairių Lietuvos regionų, neturėję jokio dvasinio ir kultūrinio ryšio su Klaipėdos krašto praeitimi.

Ne tik Klaipėdos krašto, bet ir buvusios Rytų Prūsijos senosios kapinės iki šio laikotarpio nėra sulaukusios nuoseklių užsienio mokslininkų tyrimų, tačiau bendrame europiniame kultūrinio, konfesinio, istorinio paveldo tyrimų kontekste domėjimasis įvairių konfesijų kapinių kultūra, laidojimo tradicijomis, antkapiniais paminklais, įrašų svarba nestokoja įvairių sričių tyrinėtojų dėmesio. Todėl istoriografijoje pateikiamos išvalgos, metodologinės tyrimų prieitys yra aktualios ir mūsų tyrinėjamam kontekstui. Kapinės yra svarbi religinės ir konfesinės tradicijos išraiškos vieta, todėl laidojimo vietos nagrinėjamos teologiniu aspektu¹⁰, atkleidžiama antkapiniuose paminkluose, įrašuose vartojamos simbolikos teologinė prasmė¹¹. Išskirtinis kapinių vaidmuo ir kaip bažnytinės parapijos savasties objekto, kurio įrengimas, priežiūra buvo ir yra reglamentuojami įvairių pasaulietinės ir bažnytinės valdžios aktų¹².

Kapinių raidos ir artefaktų tyrimai yra svarbus socialinės istorijos aspektas, leidžiantis atskleisti įvairius visuomenės raidos parametrus: demografinius procesus, dvasinius ir mentalinius pokyčius, kurie ypač pastebimi XX a. antrojoje pusėje.¹³ Kapinių sąranga ir jos pokyčiai tyrinėjami ir kaip tam tikri reprezentatyvūs atminties kultūros raiškos elementai¹⁴, akcentuojama kapinių, kaip integralios kultūrinio kraštovaizdžio dalies, svarba, ypač steigiant ir puoselėjant jas kaimo vietovėse.¹⁵

Nemažai užsienio tyrinėtojų dėmesio įvairiose šalyse yra sulaukusios atskirų vietovių kapinės. Jų tyrimai pateikia kapinių istorinę raidą¹⁶, meninio apipavidalinimo aspektus¹⁷, nagrinėja išlikusius antkapinius paminklus ir epitafijas¹⁸, kapines pristato kaip tam tikrą muziejinę pažintinę ekspoziciją¹⁹.

Klaipėdos krašto, istoriškai dvikalbio paribio regiono, senųjų kapinių būklę po Antrojo pasaulinio karo galima lyginti ir ieškoti paralelių su šio paveldo padėtimi kitose socialistinio režimo valstybėse, kuriose ateizacijos politika ir nepalankus požiūris į kitoki, dažniausiai įvardijamą kaip vokiškąjį, paveldą sunaikino arba leido savaime sunykti daugumai senųjų kapinių, pavyzdžiui, Bohemijos Čekijos respublikoje²⁰, Kaliningrado srityje²¹.

¹⁰ Der Friedhof in theologischer Sicht. *Veröffentlichung Nr. 45 der Evangelischen Akademie in Hessen und Nassau*. Frankfurt am Main, 1963. 12 S.

¹¹ DILL, K. Friedhöfe. Kreuze – Figuren – Symbole. *Heimatbeilage zum Amtlichen Schulanzeiger des Regierungsbezirks Oberfranken*, 1992, Nr. 192. 51 S.

¹² SPITTE, R. *Der Friedhof der evangelischen Gemeinde*. Ein Ratgeber mit Berücksichtigung der Richtlinien für die Gestaltung des Friedhofs und Musterfriedhofsordnungen vom 27. Januar 1937. Berlin, 1937. 20 S.; *Der kirchliche Friedhof. Materialien für den Dienst in der Evangelischen Kirche von Westfalen*. Reihe F. Recht-Verwaltungsstruktur. Hrsg. E. ENDE; M. STIEVE. Bielefeld, 1978. 32 S.

¹³ FISCHER, N. Vom Gottesacker zum Krematorium. Eine Sozialgeschichte der Friedhöfe in Deutschland seit dem 18. Jahrhundert. *Kulturstudien. Bibliothek der Kulturgeschichte*. Hrsg. H. Ch. EHALT; H. KONRAD. Bd. 17, 1996. 256 S.

¹⁴ HILLEBRAND, A.-K. Erinnerung und Raum. Friedhöfe und Museen in der Literatur. *Würzburger Wissenschaftliche Schriften*, Bd. 341, 2001. 264 S.

¹⁵ *Umgestaltung ländlicher Friedhöfe*. Dresden, 1979. 73 S.; *Dorfökologie: Gebäude – Friedhöfe – Dorfränder sowie ein Vorschlag zur Kartierung dörflicher Lebensräume*. Bayerische Akademie für Naturschutz und Landschaftspflege, 1994. 93 S.

¹⁶ SCHEPPER-LAMBERS, F. *Beerdigungen und Friedhöfe im 19. Jahrhundert in Münster*. Münster, 1992. 241 S.; BÖHM, B. *Wolkowo lutherischer Friedhof in St. Petersburg*. Sankt Petersburg, 1998. 178 S.

¹⁷ *Friedhofkunst. Im Hinblick auf die Ausgestaltung der Bielefelder Friedhöfe*. Hrsg. E. HÖGG. Bielefeld, 1912, 10 S. [ilustr.].

¹⁸ FISCHER, H. *Gräber, Kreuze und Inschriften. Ein Friedhof in Neuguinea*. Op. cit., 250 S.

¹⁹ FELICORI, M., ZANOTTI, A. *Europos kapinės. Istorinis paveldas branginamas ir restauruojamas*. Bologna, 2004. 227 p.

²⁰ *Zeugen der Geschichte. Gräber und Friedhöfe der ehemaligen deutschen Bevölkerung in der Tschechischen Republik und Möglichkeiten ihrer Bewahrung*. München, 2006. 144 S.

²¹ Apie kapinių būklę po 1945 m. Kaliningrado mieste žr. šiame leidinyje spausdinamą Anatolijaus Bachtino tekstą *Trumpa Kenigsbergo / Karaliaučiaus kapinių istorijos apžvalga*, p. 271–274.

Tyrimai apie Lietuvoje esančias kapines išsiskiria įvairialype tematine gausa: yra tyrinėjami kapinių raidos bruožai, jų lokalizacija, iš antkapinių paminklų daugiausia dėmesio yra sulaukusi kryžių gamybos, jų simbolikos analizė. 2010 metais išleista monografija apie Vilniaus bernardinų kapines yra kompleksinis ir metodologiškai atliktas darbas²², leidžiantis išsamiai susipažinti ne tik su kapinių istorija ir jos santykiu su socialine ir kultūrine Vilniaus miesto aplinka, tačiau išsamūs kapinėse fiksuotų epitafijų tyrimai suteikia vertingos, nors ir netiesioginės, lyginamosios medžiagos nagrinėjantiems kitų regionų, tarp jų ir Klaipėdos krašto, kapinių epitafijas. Reikia pasakyti, kad Lietuvoje esančios kapinės daugiausia yra tiriamos pagal atskirus etnografinius regionus, tačiau Klaipėdos krašto senosios kapinės į šį žiūros ir lyginamąjį lauką patenka tik pavieniuose darbuose. Prie tokių galėtume priskirti Česlovo Kontrimo knygą apie Lietuvos geležinius kryžius²³, kurioje tipologiškai aptariami visų penkių Lietuvos etnografinių regionų kryžiai. Kitiškai turėtume vertinti jo pateiktą Klaipėdos krašto kryžių analizę, nes autorius daugiausia pristato medinių paminklų – krikštų – formą ir simboliką, kas, anot Nijolės Tumėnienės, sutrikdo „vientisą knygos struktūrą“, nes krikštai nėra „nei kryžiai, nei kalvių darbai“²⁴, juolab kad ir šio regiono geležinių kryžių pavyzdžiai pateikiami iš Švėkšnos apylinkių, kurie reprezentuoja ne Klaipėdos krašto, o Žemaitijos tradiciją.

Istoriografija apie senąsias Klaipėdos krašto kapines, jų būklę ir tyrimus nėra itin gausi, mokslinių įžvalgų publikavimas tapo intensyvesnis tik Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu. Straipsniuose apie senųjų evangelikų liuteronų kapinių krašte šiandieninę būklę ir tyrimus yra pateikta šios konfesinio paveldo dalies visuomeninės ir mokslinės panaudos situacijos bendriausia informacija²⁵ arba senųjų krašto kapinių tyrimų problemiškas ir išlikę konfesinio paveldo ženklai yra įkomponuojami į bendrą Prūsijos Lietuvos, Rytų Prūsijos kultūros istorijos paveldo kontekstą²⁶.

Dariaus Barasos straipsnyje, remiantis senųjų Šilutės kapinių pavyzdžiu, yra pateikti tam tikri kapinių istorinės raidos Prūsijos valstybėje siužetai, akcentuojama iki šiol tyrinėtojų menkai išnaudotos kapinėse fiksuotinos informacijos įtraukimo į mokslinę apyvartą stoka²⁷.

Baigiantis Antrajam pasauliniam karui, evakuojantis krašto gyventojų daugumai, buvo stengiamasi išvežti Klaipėdos, Kenigsbergo/Karaliaučiaus archyvų medžiagą, bažnytinių parapijų knygas ir kitus svarbius dokumentus. Deja, didelė dalis per šimtmečius kurto istorinio paveldo žuvo, dalis buvo išbarstyta po įvairius Vokietijos, Lenkijos, Lietuvos archyvus ir bibliotekas. Žvelgiant iš šiandieninių krašto istorijos tyrimo perspektyvų, iš dalies akivaizdžią pirminių šaltinių stoką gali kompensuoti senosiose krašto kapinėse išlikusi rašytinė informacija, suteikianti žinių demografiniams, tautiniams, sociologiniams, socialiniams, ekonominiais, kultūrologiniams lokalių bendruomenių, bažnytinių parapijų raidos ir bendriems regiono istorijos tyrimams. Epitafijos, kurias galima pavadinti savotiš-

²² *Vilniaus bernardinų kapinės 1810–2010*. Vilnius: Versus aureus, 2010. 775 p.

²³ KONTRIMAS, Č. *Lietuvos geležiniai kryžiai*. Vilnius, 1991. 222 p.

²⁴ TUMĖNIENĖ, N. Apie lietuviškus geležinius kryžius. *Kultūros paminklai*, 1994, Nr. 1, p. 153–154.

²⁵ PURVINAS, M.; PURVINIENĖ, M. Protestantische Kirchen und Friedhöfe in Kleinlitauen. *Teoretische und praktische Probleme der Baudenkmalrestaurierung „Tusnad 1997“*, 1998, S. 47–51; PURVINAS, M. Die Vernichtung der Friedhöfe im Memelland nach 1944. Op. cit., p. 52–66; PURVINAS, M. Klaipėdos krašto kapinių naikinimas po 1944 m. – desakralizacijos politiniai, ideologiniai, socialiniai, psichologiniai ir kiti aspektai. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*. Vilnius, 2003, t. 18, kn. 2, p. 1151–1164; POCYTĖ, S. Das Forschungsprojekt „Das konfessionelle Erbe im Memelland“. Stand und Methode. *Annaberger Annalen*, 2008, Bd. 16, S. 9–30.

²⁶ POCYTĖ, S. Mažosios Lietuvos kultūros istorijos paveldas: tyrimų problematika ir būklė. In *Mažosios Lietuvos kultūros paveldas*. Vilnius, 2006, p. 9–18; POCYTĖ, S. Znaki konfessional'nogo nasledija Vostochnoj Prussiji v Klaipėdskom kraje. *Kulturnoje nasledije Vostochnoj Prussiji*. Baltijskij federal'nyj universitet imeni Imanuila Kanta, Institut litovskogo jazyka. Kaliningrad, 2011, t. II, S. 92–102.

²⁷ BARASA, D. Senosios Šilutės krašto kapinės – archyvai po atviru dangumi..., p. 232–239.

kais šaltiniais po atviru dangumi, yra sulaukusios tik pavienių mokslinių tyrimų, kuriuose daugiausia yra pateikiami antkapiniuose paminkluose išlikusių įrašų perrašai²⁸, jie analizuojami tautiniu ir kalbiniu²⁹, mirties kultūros išraiškos epitafijose aspektais³⁰. Senosios kapinės yra reprezentatyvus protestantiškosios tradicijos ir kultūros atspindys, todėl mokslininkai tyrinėja teologinių simbolių prasmes kapinėse³¹, liuteroniškų giesmių paplitimą antkapiniuose paminkluose³².

Reikia akcentuoti, kad iš Klaipėdos krašto kapinėse fiksuotų antkapinių paminklų daugiausia tyrinėtojų dėmesio yra sulaukę metaliniai lieti kryžiai, nagrinėtos jų stilistinės ir technologinės ypatybės³³, metalinių kaltinių kryžių forma bei gaminimo būdas, jų paplitimo arealas³⁴. Mediniai kryžiai ir krikštai yra tyrinėjami jau nuo XIX a. pabaigos, akcentuojant jų etninės kultūros išraišką kaip svarbų regioninį savitumą³⁵. Naujausias darbas apie Klaipėdos krašto kapines yra Martyno ir Marijos Purvinų monografija³⁶, kurioje, remiantis ilgamečių tyrimų rezultatais, yra aprašomi antkapiniai paminklai ir kapinių įrangos elementai, aptariami kapinių kūrimo Klaipėdos krašte istoriniai bruožai ir apibūdinamos Klaipėdos krašto kapinės trijuose ruožuose: Smalininkų–Baltupėnų, Lauksargių–Piktupėnų ir Rusnės–Minijos. Neneigiant autorių įdirbio fiksuojant ir analizuojant Klaipėdos krašto kapinių artefaktus, pažymėtina, kad jie visiškai ignoruoja kitų Lietuvos mokslininkų ir tyrinėtojų darbus, susijusius su senųjų Klaipėdos krašto kapinių fiksavimu ir analize, kapinių sąrangos raida neanalizuojama platesniame istoriniame kontekste, todėl darbe stokojama istoriografinės diskusijos ir įžvalgesnio mokslinio požiūrio.

²⁸ MILIUS, V. Klaipėdiečių antkapinių paminklų įrašai. *Kraštotyra*. Vilnius, 1986, p. 60–68; Agluonėnų ir Kantvainių I ir II kapinių (Klaipėdos raj.) įrašai publikuoti: POCYTĖ, S. *Agluonėnai. Kaimas istorijos pagairėje (1939–1990)*. Klaipėda, 1994, p. 139–150; Apie Lapynų dvaro (Šilutės raj.) kapinėse fiksuotus įrašus žr.: KAUNAS, D. Was uns die Grabmäler sagen. *Annaberger Annalen*, 1995, Bd. 3, S. 108–113.

²⁹ MALIŠAUSKAS, J. Lietuviškų įrašų Mažosios Lietuvos paminkluose beišskant. *Vėjas iš Aistmarių*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 183–196; MALIŠAUSKAS, J. Lietuviški tituliniai įrašai Šilutės rajono antkapiniuose paminkluose. *Vėjas iš Aistmarių...*, p. 197–207.

³⁰ SIDABRAITĖ, Ž. Die protestantische Kultur des Todes anhand litauischer Grabinschriften im Memelland. *Annaberger Annalen*, 2008, Bd. 16, S. 62–91.

³¹ BAUBLYS, A. Theologische und stilistische Akzente der Friedhöfe im Memelland. *Annaberger Annalen*, 2008, Bd. 16, S. 31–61.

³² SLIUŽINSKAS, R. Litauische Verse aus lutherischen Kirchenliedern auf Grabmälern im Memelland. *Annaberger Annalen*, 2008, Bd. 16, S. 92–123.

³³ PURVINIENĖ, M. Metaliniai antkapiniai kryžiai Smalininkų apylinkėse. *Kultūros paminklai*, 2003, Nr. 10, p. 168–177; PURVINAS, M.; PURVINIENĖ, M. Mažosios Lietuvos metalinių lietinių antkapinių kryžių technologinės bei stilistinės ypatybės. *Kultūros paminklai*, 2010, Nr. 15, p. 88–101.

³⁴ STRAVINSKAS, A. Klaipėdiškiai kalviai ir jų pagaminti paminklai. *Lietuvinių kraštas*, Kaunas, 1995, p. 494–518; PURVINIENĖ, M. Metaliniai kaltiniai kryžiai Priekulės apylinkių kapinėse. *Kultūros paminklai*, 2005, Nr. 12, p. 107–119.

³⁵ BEZZENBERGER, A. Über Grabkreuzformen. *Mitteilungen der litauischen literarischen Gesellschaft*, 1883, H. 7, S. 24–28; KURSCHAT, A. Zur beigegebenen Lithographie. *Mitteilungen der litauischen literarischen Gesellschaft*, 1886, H. 11, S. 382; ČERBULĖNAS, K. Mažosios Lietuvos antkapiniai paminklai. *Naujoji Romuva*, 1938, Nr. 1–2, p. 42–44; ALSEIKAITĖ-GIMBUTIENĖ, M. Mažosios Lietuvos antkapiniai paminklai. *Aidai*, 1946, Nr. 7, p. 108–109; GIMBUTAS, J. Mažosios Lietuvos krikštų formos. *Lituanistikos darbai*, Čikaga, 1966, t. 1, p. 19–47; ČERBULĖNAS, K. Pajūrio lietuvių antkapiai. *Lietuvinių kraštas*, Kaunas, 1995, p. 519–532; PURVINIENĖ, M.; PURVINAS, M. Mediniai kryžiai ir krikštai Nemuno deltos senosiose kapinėse. *Kultūros paminklai*, 2009, Nr. 14, p. 121–137.

³⁶ PURVINAS, M.; PURVINIENĖ, M. *Mažosios Lietuvos kapinės ir antkapiniai paminklai*, I kn. Kaunas, 2010. 463 p. Atkreiptinas dėmesys, kad knygos pavadinime vartojamas *Mažosios Lietuvos* pavadinimas yra klaidinantis, nes autoriai tiria ir pristato tik istorinėje *Klaipėdos krašto* teritorijoje esančias kapines, o etnografinis Mažosios (Prūsijos) Lietuvos regionas apima platesnį arealą, į kurį patenka ir dabartinės Kaliningrado srities rajonai. Toks *Mažosios Lietuvos* pavadinimo pasisavinimas greičiausiai yra susijęs su dar sovietmečiu vyrausiomis lietuviškos Klaipėdos miesto ir krašto istorijos sampratos reikšmėmis, kurios tapatino kraštą su visa Mažąja Lietuva (plačiau žr.: SAFRONOVAS, V. *Praeitį kaip konflikto šaltinį. Tapatybės ideologijų konkurencija XX amžiaus Klaipėdoje*. Vilnius, 2011) arba su dabartinėmis lituanizuotosiomis Mažosios Lietuvos, į kurios erdvėlaikį patenka ir dalis dab. Kaliningrado srities, praeities sampratos išraiškomis.

Pagrindinė pirminių šaltinių bazė, kuria remiantis parengtas straipsnis, yra Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto Klaipėdos krašto kapinių skaitmeninė duomenų kaupykla, kurioje nuo 2006 metų jau yra saugoma per 20 500 vienetų ikonografinės ir lauko tyrimų metu surinktos suskaitmenintos medžiagos. Klaipėdos krašto senosios kapinės ir jose išlikę artefaktai – antkapiniai paminklai, kryžiai, stelos, kapų tvorelės ir kt. – padeda analizuoti regiono socialinę, kultūrinę, kalbinę, tautinę, religinę aplinką, atskleidžia ūkinę, ekonominę krašto sanklodą.

Straipsnio *naujumas* ir *aktualumas* yra susijęs su kompleksiniu požiūriu į senąsias kapines kaip dvikalbių, religinių, ekonominių, socialinių tradicijų raiškos erdvę ir siekiu pateikti tam tikrą lyginamąjį su likusios Lietuvos kapinėmis aspektą.

Protestantiškos tradicijos formavimasis Prūsijos Lietuvoje: dvikalbės aplinkos tapsmas

Dabartiniu metu senosiose Klaipėdos krašto kapinėse fiksuojamos kalbinės, religinės aplinkos ištakos siekia XVI a. pirmąjį ketvirtį, kai protestantiškosios tradicijos pradininkas Europoje Martynas Liuteris, kalbėdamas apie būtinybę reformuoti Katalikų bažnyčios veiklą, siūlė „grįžti prie pirmojo tikėjimo mokymo šaltinio – Šventojo Rašto“, ieškoti „kitokių krikščionybės formų, kuriose atsirastų vietos ir individualistiniam pradui“, kitokiam žmogaus ir Dievo santykiui³⁷. Remiantis esminiu liuteronų teologijos teiginiu apie žmogaus išteisšinimą tik tikėjimu, suponavo kiekvieno tikinčiojo priedermę „gerai pažinti Dievo žodį, skaityti Bibliją, (...) suprasti Biblijos tekstą“³⁸, ir tai inspiravo bažnytinių tekstų vertimus, evangeliško giesmių kūrimą ir spausdinimą žmonių gimtosiomis kalbomis. Dėl giesmių Šv. Raštas ir protestantiškoji Šv. Rašto interpretacija pasiekdavo paprastų žmonių namus, giesmės keisdavo bažnyčią lankančių žmonių pasaulėžiūrą ne mažiau kaip protestantiški pamokslai, Šv. Rašto skaitymas ir aiškinimas, poleminiai raštai.

M. Liuterio idėjos, kurios susijungė į liuteronybės, protestantizmo sampratą, sukėlė platų atgarsį Vokietijoje ir kitose Europos šalyse, suformavo reformacijos sąjungą. Reformacijos šalininku tapo ir paskutinis Vokiečių ordino didysis magistras Albrechtas, kuris 1525 m. panaikino Vokiečių ordino valstybę ir vietoj jos įkūrė pasaulietinę Prūsijos kunigaikštystę, perėjo iš katalikybės į protestantų gretas ir visoje kunigaikštystėje įvedė liuteronybę kaip valstybinę religiją³⁹. Prūsijos kunigaikštystės šiaurės rytų dalyje iki XVI a. pradžios susiformavo lietuviškai kalbanti etnografinė Prūsijos Lietuvos teritorija, kurios Klaipėdos, Ragainės, Tilžės, Įsruties, Labguvos apskrityse gyvenę liutvininkai drauge su kitais kunigaikštystės gyventojais tapo liuteronais. Protestantiškoji bažnyčia, iškelusi siekį skelbti Dievo žodį žmonių gimtąja kalba, suponavo švietimo sklaidos ir religinių tekstų spausdinimo tomis kalbomis būtinybę.

Pirmasis protestantiškos kultūrinės politikos rezultatas, pradėjęs lituanistinę spausdinto žodžio tradiciją, yra 1547 m. išleistas Martyno Mažvydo sudarytas „Katekizmas“⁴⁰. Tarp svarbių šios knygos dalių – eiliuotos lietuviškos pratarinės, elementoriaus, katekizmo – yra ir 11-os giesmių su gaidomis giesmynėlis. Giesmės, kaip ir visa bažnytinė muzika, tapo neatsiejama protestantiškojo tikėjimo dalimi, nes, kaip minėjo M. Liuteris, ir pranašai Dievo žodį skelbė psalmėmis ir giesmėmis⁴¹. Giesmės buvo skirtos plačia-

³⁷ LUKŠAITĖ, I. *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje: XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*. Vilnius, 1999, p. 16.

³⁸ Ibid., p. 226.

³⁹ JOVAIŠAS, A. *Jie parašė pirmąsias lietuviškas knygas*. Vilnius, 2009, p. 62.

⁴⁰ MAŽVYDAS, M. *Katekizmas ir kiti raštai*. Vilnius, 1993, p. 45–125.

⁴¹ KŠANIENĖ, D. *Muzika Mažojoje Lietuvoje: lietuvių ir vokiečių kultūrų sąveika (XVI–XX a. 4 dešimtmetis)*. Klaipėda, 2003, p. 119.

jai tikinčiųjų bendruomenei, jos „turėjo įžengti į jų pasaulį ir jame pastoviai įsikurti, pradėti gyventi“⁴² ir per kelis šimtmečius tapo iš kartos į kartą perduodama kultūrinės ir religinės tradicijos savastimi.

Liuteroniškos giesmės yra ištikima tikinčiojo gyvenimo palydovė: jis yra krikštijamas, konfirmuojamas, lydimas į amžinybės kalnelį skambant liuteroniškai giesmei; bažnytinių apeigų liturgija yra prisotinta giesmių, „todėl Liuteronų bažnyčia yra laikoma *giedančia bažnyčia*“⁴³. Giesmės skambesys ir jos atlikimas tikintįjį daro aktyviu religinių apeigų dalyviu, lygiaverčiu bet kuriam parapijiečiui, taip pat ir „kunigui, nes [jis], giesmę paskelbęs, sėdasi greta [parapijiečio] ir kaip visi savo balsu įsilieja į giedojimą“⁴⁴.

Nuo XVI a. vidurio pradėta leisti religinė literatūra, ypač giesmynai, liudija išskirtinį protestantiško regiono žmonių pamaldumą ir religinį išprusimą. Protestantizmo iškelta kiekvieno tikinčiojo asmeninio santykio su Dievu pajautos svarba, atsispindėjusi sampratoje „Dievas – tai meilė“, formavo ypatingą dvasinį ryšį ir tarp tikinčiųjų bei Amžinybės iškeliausių artimųjų.

Protestantiška kultūrinė tradicija, skelbusi gimtosios kalbos vartojimo bažnyčioje būtinybę, kūrė ne tik raštijos lietuvių, vokiečių kalbomis klotus, tačiau ir modeliavo Prūsijos kunigaikštystėje tarpusių kalbų, kultūrinių segmentų tarpusavio sąveiką, išskirtinę Prūsijos Lietuvos dvikalbę aplinką. Ji nuo XIX a. antrosios pusės vis labiau pasidavė akultūracijos inercijai ir prievartinės germanizacijos, 1871 m. Vokietijos imperijoje iškėlus vokiškąjį elementą, dominavimui. Neretam Prūsijos Lietuvos lietuvininkui vokiečių kalbos mokėjimas ir vartojimas buvo tapę aukštesnio socialinio statuso, susieto su vokiškumu, pabrėžimu arba neretai nekvestionuojama „išigyventa“ tarpusavio bendravimo ir kasdienybės išraiška. Raginės apskrityje, netoli Šešupės, XX a. pradžioje gimęs Emilis Kraštinaitis apie jo namuose tarpusių kalbinę aplinką pasakojo, kad jeigu „reikėtų visai sąžiningai atsakyti, kuri būtent (lietuvių ar vokiečių) kalba yra mano gimtoji, tai turėčiau gerokai pagalvoti. Mat gimiau tuo laiku, kai lietuvių kalba vis daugiau ir daugiau iš gyvenimo buvo braunama, o visur, net šeimose, išsiviešpatavo vokiečių kalba. Tad nelabai kas ir nusistebės, jei pasakysiu, kad mūsų šeimoje, kaip ir daugelyje kitų, buvo įprotis tik su tėvais kalbėti lietuviškai, o vaikai tarpusavyje kalbėdavo vien vokiškai“⁴⁵. Martynas Tydekas, gimęs 1925 m., jau autonominio Klaipėdos krašto valdymo metais, prisimindamas namuose ir svečiuose vartotą kalbą, rašė, kad „(...) mes, nuvažiavę į miestą, kalbėjom vokiškai, bet tarp savęs – būriškai [lietuviškai – S. P.]. (...) Kalbėdami vokiškai arba būriškai, mes nepriešinomės nė prieš vieną arba antrą, nedemonstravome“⁴⁶.

Kryžiai Klaipėdos krašto ir Didžiosios Lietuvos kapinėse: skirtybės ir panašumai

Akivaizdžiausiai tokį krašto kalbinės tradicijos bilingvizmą liudija senosiose kapinėse išlikusios epitafijos, kurios buvo rašomos, liejamos ar kalamos ant svarbiausios kapinėse fiksuojamos paveldo dalies – antkapinių paminklų: medinių, kaltinių, lietuvių kryžių, stelių, obeliskų ir kitokio pobūdžio mirusiųjų atminimą įamžinančių objektų. Chrestomatiškiausias iš kapinėse esančių paminklų yra kryžius, „suprantamas kaip Jėzaus Kristaus kančios, žmonių atpirkimo ir krikščionybės simbolis, krikščionių kulto objektas“⁴⁷. Liuteroniškojoje tradicijoje kryžius turi ne tiek garbinimo, kiek simbolinę reikšmę: Kristaus kančios ar Šv. Rašto priminimo prasmę.

⁴² LUKŠAITĖ, I. Op. cit., p. 238.

⁴³ Liuteronai ir katalikai: tikėjimo panašumai ir skirtumai. *Liuteronų balsas*, 2010, Nr. 6 (104), p. 25.

⁴⁴ JUŠKA, A. *Mažosios Lietuvos bažnyčia XVI–XX amžiuje*. Klaipėda, 1997, p. 104.

⁴⁵ KRAŠTINAITIS, E. Mažoji Lietuva, kokia ji buvo paskutiniuoju laiku. *Lietuvininkų žodis*. Kaunas, 1995, p. 573.

⁴⁶ TYDEKAS, M. R. *Žvilgsnis atgal*. Transkribuoti tekstai. Klaipėda, 2008, p. 30.

⁴⁷ Edukacinė programa „Krikščioniškieji simboliai“ [žiūrėta 2012 08 24]. Prieitis per internetą: http://ldmuziejus.mch.mii.lt/naujausiosparodos/Krikscion_simboliai-placiau.htm

Žvelgiant į kryžių statymo tradiciją Didžiojoje Lietuvoje ir Klaipėdos krašte, akivaizdžiai pastebima tam tikrų skirtumų. Protestantiškos aplinkos Klaipėdos krašte kryžius kapuose žymi krikščionio kapą ir būdavo statomas tik kapinėse, o Didžiosios Lietuvos regionuose kryžiai turėjo įprasinti asmens ir šeimos gyvenimo įvykius (gimimą, vestuves, krikštynas etc.), įvairių kaimo bendruomenių, draugijų veiklos aspektus, tautos ar valstybės istorijos įvykius, tad kryžiai buvo statomi kaip riboženkliai, bažnytkaimio ar miestelio teritorijoje, sodybose, nors gausiausia kryžių grupė yra „žmogaus ar šeimos palaidojimo vietą žymintys antkapiai“⁴⁸. Todėl galima teigti, kad dabartiniame Klaipėdos krašte ne kapinių teritorijoje pastatyti įvairūs kryžiai iliustruoja pokario metais čia apsigyvenusių žmonių ir jų palikuonių perkeltos tradicijos žymenis ir negali būti laikomi Klaipėdos krašto istorijos savastimi.

Seniausi paminklai Klaipėdos krašto kapinėse yra mediniai kryžiai, kurie išsiskiria kuklumu ir aske-tiškumu. Palyginus su kituose Lietuvos regionuose statytais mediniais kryžiais, Klaipėdos krašto laidoji-mo tradicijoje buvo įprasti nedideli kryžiai, tarp kurių yra fiksuojami kelių tipinių aukščių matmenys: iki pusės metro, iki metro ir daugiau, bet ne aukštesni nei 1,20 metro, tuo tarpu kituose Lietuvos regionuose, pavyzdžiui, Rytų Aukštaitijoje, fiksuojami daug aukštesni, iki 4 metrų siekiantys mediniai kryžiai⁴⁹.

Mediniai kryžiai yra mažiausia išlikusi Klaipėdos krašto antkapinių paminklų grupė, kurią suda-ro tik per 2 proc. kapinėse fiksuotų artefak-tų⁵⁰. Tokių nedidelių kryžių skaičių galima pa-aiškinti keliais veiksniais. Pirmiausia kryžių neilgaamžiškumui didžiulę įtaką turi šiltas ir drėgnas mikroklimatas⁵¹, todėl daugelis fiksuojamų medinių kryžių yra sudūlėju-siais kryžmų galais, beveik nebeįskaitomais medyje įrėžtais įrašais; kita vertus, medinius paminklus iš dominuojančio kapinių krašto-vaizdžio išstūmė nuo XIX a. pabaigos pra-dėję plisti kitų, gamtos poveikiui atspares-nių, medžiagų paminklai. Pažymėtina, kad per pastaruosius porą dešimtmečių, tvarkant senąsias Klaipėdos krašto kapines ir (at)sta-tant medinius kryžius, beveik nebepaisoma vyraavusios tradicijos, tad nebūdingas kryžių aukštis disonuoja su įprasta šiems konfesinio paveldo objektams aplinka⁵².

1 pav. Medinis kryžius Šilutės raj. Stonaičių II kapinėse. Foto A. Baublio (KU BRIAI KKKSDB)

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Užpalių valsčiuje Vaiskūnų kapinėse fiksuotas 4 metrus siekęs 1844 m. žymėtas medinis kryžius. Žr.: ZABULYTĖ, J. Užpalių kryždirbystės paminklai. *Lietuvos lokaliniai tyrimai*. ISSN 2029-0799, www.llt.lt: *Etnologija. Lietuvos valsčiai. Užpaliai*, p. 18 [internete straipsnis skelbiamas nuo 2011 10 26].

⁵⁰ 2006–2012 m. Klaipėdos universiteto mokslininkai Klaipėdos krašto kapinėse užfiksavo 4083 artefaktus, iš kurių 96 buvo įvairių aukščių mediniai kryžiai. Tai sudaro apie 2,35 proc. fiksuotų objektų. Statistika gauta remiantis Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto Klaipėdos krašto kapinių skaitmeninės duomenų bazės (toliau – KU BRIAI KKKSDB) medžiaga.

⁵¹ PURVINAS, M.; PURVINIENĖ, M. *Mažosios Lietuvos kapinės*. Op. cit., p. 76.

⁵² Saugų sen. Saugų kapinėse 1990 m. pastatytas kryžius Martynui Benjaminui Laužemiui, Klaipėdos krašto kunigui, misionieriui, gimusiam 1866 m., mirusiam 1924 m. sausio 9 d. Kryžiaus aukštis – 2 metrai 38 centimetrai, skersinio ilgis – 1 metras 9 centimetrai. Žr.: Šilutės raj. Saugų sen. Saugų kapinių kapas Nr. 16. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB; Saugų sen. Begėdžių kaimo kapinėse 1995 m. pastatytas kryžius Linai Gibenus, gim. 1908 m., ir Georgui Gibennus, gim. 1910 m. Kryžiaus aukštis siekia 1 metrą 58 centimetrus, skersinio ilgis – 1 metras 4 centimetrai. Žr.: Šilutės raj. Saugų sen. Begėdžių kapinių kapas Nr. 33. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

Gausiau išlikusios ir stilistiškai įmantresnės bei esančiais įrašais informatyvesnės yra kaltinių ir lietuvių⁵³ kryžių grupės, kurios iki šiol fiksuojamos tiek Klaipėdos krašto, tiek Didžiosios Lietuvos kapinėse. Metalinių dirbinių – ne tik kryžių, bet ir kapų tvorelių – atsiradimas kapinėse yra sietinas su XIX amžiumi, kai sparti industrializacijos raida Prūsijoje ir Vokietijos imperijoje skatino metalurgijos pramonės ir metalo apdirbimo įmonių plėtrą bei jose gaminamų gaminių plitimą ne tik kasdieniame gyvenime, bet ir kapinių kultūroje. Didžiojoje Lietuvoje geležinių kryžių plitimą skatino metalo žaliavos pagausėjimas Lietuvoje, ypač nuo XIX a. vidurio, kai „metalo žaliava pradėta gabenti iš centrinių Rusijos bei Lenkijos karalystės gubernijų“⁵⁴. M. ir M. Purvinai konstatuoja, kad Didžiojoje Lietuvoje dėl metalo stygiaus ir menkiau išplėtos pramonės metalinių kryžių nebuvo tiek gausu kaip Prūsijos Lietuvoje, ir jų formos buvo mažesnės⁵⁵. Remiantis Lietuvos kryždirbystę nagrinėjančių autorių išvadomis, galima teigti, kad rytprūsiškasis veiksnys, t. y. Rytų Prūsijos ir Klaipėdos uosto, per kurį buvo gabenami tiek metalo gaminiai, tiek žaliava, kaimynystė, darė didelę įtaką kryžių gamybos plėtrai, pirmiausia Žemaitijoje, o XIX a. antrojoje pusėje išplitus geležinkelio tinklui – ir kituose Lietuvos regionuose⁵⁶, „todėl dėsninga, kad daugiausia geležinių viršūnių ir antkapinių kryžių esama Žemaitijoje ir Aukštaitijoje“, o Dzūkijoje iki pat XX a. pradžios dominavo mediniai kryžiai, geležiniai kryžiai dažniau statyti miestelių kapinėse⁵⁷. Verta pažymėti,

2 pav. Lieto kryžiaus fragmentas Pagėgių sav. Natkiškių kapinėse. Foto A. Baublio (KU BRIAI KKKSDB)

kad Kaune, Vilniuje, kaip ir didesnėse bei mažesnėse Rytų Prūsijos vietovėse, miesteliuose, veikė ketaus liejyklos, „kuriose, be buitinių reikmenų, įvairių mechaninių detalių, buvo liejami ir kryžiai, kapų tvorelės“⁵⁸, tad lietuviški kryžiai nebuvo vien importu, bet ir vietinės gamybos prekė.

Analizuojant kryžių lokalinio paplitimo arealą, pažymėtina, kad lietuviniai kryžiai Didžiojoje Lietuvoje atskleidė miestietiškąją kultūrą, o kaimuose juos galėjo įsigyti tik turtingesnieji parapijiečiai⁵⁹. Klaipėdos krašte lietuviniai kryžiai nelaikytini griežtu kaimo ir miesto kultūros atskirties riboženkliu, nes jie yra dažnai fiksuojami ir kaimo vietovių kapinėse. Tai galima paaiškinti aukštesniu ekonomikos lygiu regione, kai

išplėtotą metalo apdirbimo pramonę buvo palyginti nebrangi, o jos gaminiai prieinami ir ne tokiems turtingiems gyventojams, ir miestietiškos, taip pat pramoninės kultūros skverbimusi į kaimo kasdienybės erdvę.

⁵³ 2006–2012 m. Klaipėdos universiteto mokslininkai Klaipėdos krašto kapinėse užfiksavo 4083 artefaktus, iš kurių 406 buvo lietuviniai kryžiai, kas sudaro 9,9 proc. visų fiksuotų objektų. Statistika gauta remiantis KU BRIAI KKKSDB medžiaga.

⁵⁴ PETRULIENĖ, D. Joniškio krašto geležiniai antkapiniai kryžiai ir kapų tvorelės [žiūrėta 2012 06 12]. Prieitis per internetą: <http://www.tradicija.lt/Tyrinejimai/petrulienė.htm>

⁵⁵ PURVINAS, M.; PURVINIENĖ, M. *Mažosios Lietuvos kapinės*. Op. cit., p. 77, 80.

⁵⁶ ZABULYTĖ, J. Lietuvos kryždirbystės tradicijos raida (XIX–XX a. vid.) [žiūrėta 2012 06 12]. Prieitis per internetą: http://www.tradicija.lt/Tyrinejimai/Jolantos_Z_raidatradicijos.htm

⁵⁷ ZABULYTĖ, J. XIX a. pabaigos – XX a. pradžios geležiniai antkapiniai kryžiai: kilmės ir paplitimo klausimu. *Liudies kultūra*, 2000, Nr. 5, p. 32.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Ibid.

Nors meniniu požiūriu lietiniai kryžiai, gaminti šabloniniu ir serijiniu būdu, nėra tokie vertingi kaip kaltiniai, tačiau juose palyginti su kaltiniais kryžiais iki šių dienų yra išlikę daugiau informacijos apie mirusįjį ar paminklo gamintoją.

Kita fiksuojama geležinių kryžių grupė yra kaltiniai. Jie labiausiai tiktų nagrinėti dėl meninės išraiškos, simbolikos, tačiau tai yra platesnio tyrimo laukas. Šiame tekste bus pateikta keletas lyginamųjų aspektų, susijusių su kaltinių kryžių gamybos ir struktūrinės visumos bruožais Klaipėdos krašto ir Didžiosios Lietuvos kapinėse. Kaltinių kryžių gamybos Klaipėdos krašte ištakas yra sudėtinga chronologiškai datuoti, tačiau kalvystė, kaip ir kiti amatai, Prūsijos valstybėje buvo reglamentuojami jau nuo XVI a.⁶⁰ XIX a. pramonės raida spartino ir geležinių kryžių gamybą bei jų paplitimą Klaipėdos krašto kapinėse. Kaip teigia Jolanta Zabulytė, Didžiojoje Lietuvoje geležinių kapų paminklų atsiradimo laikotarpis nėra tiksliai žinomas. Išskirtina būtų tai, kad tarp Lietuvos regionų ankstyviausiai tokio tipo kryžiai fiksuojami Žemaitijoje XVIII a. pabaigoje, „o jų paplitimas visoje Lietuvoje siejamas su XIX a. vid. antrąja puse, kai padaugėjo geležies žaliavos periferijoje“⁶¹. Todėl tyrinėti tiek Klaipėdos krašte, tiek visoje Lietuvoje paplitusius geležinius kryžius galima remiantis nuo XIX a. antrosios pusės išlikusiais pavyzdžiais, nors tokia chronologinė cezūra būtų gana sąlyginė, nes tik dalyje kryžių yra išlikusi pastatymo data, kuri dažniausiai tapatinama (su kelerių metų paklaida) su mirusiojo mirties data, o daugelis jau nebeturi jokių metrikavimo žymų.

Tiek Klaipėdos krašte, tiek Didžiojoje Lietuvoje išskiriami du pagrindiniai konstrukciniai kryžių tipai: stiebiniai ar viens tiebiai ir dvistiebiai arba rėminiai kryžiai⁶². Vienstiebiame yra svarbus kryžiaus, kaip karkaso, vaidmuo. Jis būdavo puošiamas įvairiomis išorinėmis detalėmis. Dvistiebiame kryžiuje jo karkasas būdavo sumontuojamas iš lygiagrečių strypų, o ornamentai galėjo būti komponuoti tiek vidinėje, tiek išorinėje pusėje⁶³.

Svarbu paminėti reikšmingą technologinę tokio tipo kryžių gaminimo skirtybę. Klaipėdos krašte XIX a., plintant metalo liejininkystei, fabrikinės gamybos produkcijai, kaltinius kryžius neretai kalviai „surinkdavo“ iš atskirų detalių: prie atpjautų reikiamo ilgio strypų jie privirindavo ar kitoku būdu pritvirtindavo savas nukaltas dekoruotas detales arba įsigytus pramoniniu būdu pagamintus pusfabrikačius⁶⁴. Fabrikinio būdu lietos puošmenos buvo naudojamos ir Didžiojoje Lietuvoje, tačiau būtina pabrėžti, kad skirtingai nei Klaipėdos krašte dalis Lietuvoje fiksuojamų kaltinių kryžių yra sukurti vientisai, žaliavą kalant, tempiant, sukiojant, lenkiant, plojant, o atskiros nukaltos detalės pagal kalvio meistriškumo lygį sukomponuotos ir sujungtos į vieną visumą⁶⁵. Tokie dirbiniai, be abejonės, yra laikytini etnografinės kryždirbystės, mažiau paveiktos pramoninės įtakos, Lietuvoje pavyzdžiais.

2006–2012 m. lauko ekspedicijų Klaipėdos krašto kapinėse metu buvo užfiksuoti 224 kaltiniai kryžiai⁶⁶. Juos palyginus su istoriografijoje publikuota Didžiosios Lietuvos kryžių ikonografinė medžiaga, pastebėta tam tikrų bendros paminklo struktūros (kryžiaus ir postamento santykis) bei epitafijos kryžiuje pateikimo skirtumų.

⁶⁰ STRAVINSKAS, A. Op. cit., p. 495.

⁶¹ ZABULYTĖ, J. Metaliniai kryžiai Kauno kapinėse [žiūrėta 2012 06 15]. Prieitis per internetą: http://new.lietuvostautodaile.manosvetaine.lt/index.php?option=com_content&task=view&id=239&Itemid=0

⁶² ZABULYTĖ, J. Metaliniai kryžiai Kauno kapinėse [žiūrėta 2012 06 15]. Op. cit.; PURVINAS, M.; PURVINIENĖ, M. *Mažosios Lietuvos kapinės*. Op. cit., p. 78; PAČKAUSKIENĖ, J. XIX a. pabaigos – XX a. vidurio kaldinti kryžiai Raseinių rajono apylinkėse. *Liaudies kultūra*, 2008, Nr. 5, p. 41.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ PURVINAS, M.; PURVINIENĖ, M. *Mažosios Lietuvos kapinės*. Op. cit., p. 77–79.

⁶⁵ SPUDYTĖ, E. Įvadas. *Mažosios architektūros paminklų viršūnės ir antkapių kryžiai*. Rinkinio katalogas. Telšiai, 2005, p. 9–10.

⁶⁶ Iš 2006–2012 m. fiksuotų 4083 artefaktų kaltiniai kryžiai sudaro 5,5 proc. objektų. Statistika gauta remiantis KU BRIAI KKKSDB medžiaga.

3 pav. Vienstiebis kaltinis kryžius Klaipėdos raj.
Liaunų kapinėse
Foto A. Baublio (KU BRIAI KKKSDB)

Kaltinių kryžių Klaipėdos krašte aukštis vidutiniškai siekia 1,6–1,8 metro, o kryžių akmeninis arba betoninis pagrindas dažniausiai yra įkastas į žemę. Aukščiausi fiksuoti kryžių (tiek kaltinių, tiek liutinių) antžeminiai postamentai yra 50–60 centimetrų⁶⁷. Kituose Lietuvos regionuose postamentas yra kur kas aukštesnė sudėtinė paminklo dalis. Ypač aukštais postamentais išsiskiria Aukštaitijos regionas, kuriame „kryžiai įleisti į aukštesnį (apie 2 m) ar žemesnį (1,5–1 m) tašyto akmens arba betoninį stulpą arba vertikalčiai išstos stelos formos postamentą“⁶⁸, o kai kuriose apylinkėse pasitaiko ir labai aukštų akmeninių stulpų, siekiančių per 3,5 metrų⁶⁹. Žemaitijoje vertinant postamento ir kryžiaus santykį, fiksuoti neaukšti postamentai, o dominuoja kryžiai.⁷⁰ Kaip teigia J. Pačkauskienė, Raseinių krašte „kryžius visada yra aukštesnis už postamentą“⁷¹. Iš pirmo žvilgsnio tyrinėjantiems konfesinio paveldo aspektus tokie postamentų aukščių skirtumai atrodytų esantys šalutiniai, tačiau platesniame kontekste išvelgiama ir tam tikrų religinių tradicijų skirtumų Klaipėdos krašte ir

4 pav. Dvistiebis kaltinis kryžius
Šilutės raj. Dieglių kapinėse
Foto A. Baublio (KU BRIAI KKKSDB)

⁶⁷ Tipiniu pavyzdžiu galėtume laikyti Saugų sen. Stonaičių I kapinėse fiksuotą išlikusį liuto kryžiaus betoninį postamentą, kurio aukštis siekia 56 centimetrus. Lietas kryžius yra nulaužtas, išlikusi tik apatinė 20 centimetrų aukščio kryžiaus dalis. Žr.: Šilutės raj. Saugų sen. Stonaičių I kapinių kapas Nr. 5. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB; Miškogalių kapinėse fiksuoto liuto kryžiaus betoninis pagrindas buvo 55 centimetrų. Žr.: Šilutės raj. Saugų sen. Miškogalių kapinių kapas Nr. 50. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB; Užlieknių kapinėse buvo fiksuotas su visu betoniniu postamentu įkastas liutas kryžius, ir tai sudarė galimybę išmatuoti visą pagrindo aukštį, kuris siekė 60 centimetrų. Žr.: Šilutės raj. Šilutės sen. Užlieknių kapinių kapas Nr. 86. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

⁶⁸ ZABULYTĖ, J. Troškūnų seniūnijos kryždirbystės tradicija [žiūrėta 2012 08 02]. Prieitis per internetą: <http://www.lmka.lt/troskunu-seniunijos-kryzdirbystes-tradicija>

⁶⁹ GARŠKAITĖ, R. Kapinės. *Obeliai. Kriaunos*. Vilnius: Versmė, 2009, p. 853; J. Zabulytė mini Užpalių valsčiuje Ilčiukų kapinėse fiksuotą apie 3,5 metro akmeninį postamentą – stulpą. Žr.: ZABULYTĖ, J. Užpalių kryždirbystės paminklai. *Lietuvos lokaliniai tyrimai*. ISSN 2029-0799, www.llt.lt. *Etnologija. Lietuvos valsčiai. Užpaliai...*, p. 1–27 [internete straipsnis skelbiamas nuo 2011 10 26].

⁷⁰ ZABULYTĖ, J. Metaliniai kryžiai Kauno kapinėse [žiūrėta 2012 06 15]. Prieitis per internetą: http://new.lietuvostautodaile.manosvetaine.lt/index.php?option=com_content&task=view&id=239&Itemid=0

⁷¹ PAČKAUSKIENĖ, J. Op. cit., p. 42.

5 pav. Lietinis kryžius su betoniniu pagrindu Šilutės raj. Miškogalių kapinėse
Foto A. Baublio (KU BRIAI KKKSDB)

6 pav. Kaltas kryžius ant akmeninio pagrindo. Šakių raj. Gelgaudiškio kapinės
Foto S. Pocytės (KU BRIAI KKKSDB)

Lietuvoje. Pvz., Klaipėdos krašto kapinėse lietuvių ir geležinių kryžių postamentai atliko tik įtvirtinamąją funkciją⁷², o kituose regionuose dalis postamentų buvo įrašų užrašymo vieta. Šią postamentų funkciją galima paaiškinti tuo, jog Klaipėdos krašto kryžiuose epitafijos arba epitafinės lentelės buvo tvirtinamos kryžiaus centre, o katalikiškojoje tradicijoje „prie kryžiaus pritvirtindavo metalinį krucifiksą“⁷³, tad įrašo vieta varijavo kitose vietose: įrašų fiksuota ant postamento⁷⁴, ant atskiros metalinės lentelės, pritvirtintos kalto kryžiaus stiebo apatinėje dalyje⁷⁵, ar kitur.

Lietuvių kryžių, kitų antkapinių paminklų gamybos įmonių veikla, naudotos technologijos ir medžiagos nuo XIX a. vidurio Klaipėdos krašte, kaip ir visoje Rytų Prūsijoje, siauresniame ar platesniame

⁷² Reikia pažymėti, kad yra fiksuota pavienių lietuvių kryžių su metaliniais cokoliais, naudotų vietoj betoninio ar akmeninio postamento, atvejų. Cokoliai buvo tuščiaviduriai, šone su skydeliu, kuriame būdavo parašoma epitafija. Tatamiškių kapinėse fiksuoti 2 tokių cokolių pavyzdžiai: vieno cokolio aukštis – 44 centimetrai, šoninio skydelio matmenys 26 x 26 centimetrų. Skydelyje įrašas: Hier / ruhet in Gott / AMALIA FRIEDRICI / geb. d. 10t Decembr. 1894 / gest. d. 10t Febr. 1900 (žr.: Šilutės raj. Šilutės sen. Tatamiškių kapinių kapas Nr. 6. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB); kito cokolio aukštis siekė 52 cm, šoninio skydelio matmenys – 26 x 26 centimetrų. Skydelyje įrašas: Hier ruhet / L. TH. FRIEDERICI / geb. d. 28t Jan. 1824, / gest. d. 13t Jan. 1890 (žr.: Šilutės raj. Šilutės sen. Tatamiškių kapinių kapas Nr. 7. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB); Vėžininkų kapinėse fiksuoto cokolio aukštis – 63 cm, skydelio matmenys – 32 x 32 centimetrų. Skydelyje – įrašas: Christoph / Broszehl / geb. d. 10t Oktober 1789 / gest. d. 10t Februar 1857 (žr.: Pagėgių sav. Vilkyškių sen. Vėžininkų kapinių kapas Nr. 29. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB).

⁷³ MILIUS, V. Kapinės, kapai ir paminklai. *Rietavo apylinkės*. Kaunas, 1992, p. 362.

⁷⁴ D. Petrušienė pateikia Joniškio krašto geležinių antkapinių kryžių postamentų įrašų pavyzdžius, juos suskirsto į grupes: statistiniai, konstatuojamieji, mirties aplinkybių aprašymo, mirusiųjų kreipimosi į gyvuosius. Žr.: PETRULIENĖ, D. Joniškio krašto geležiniai antkapiniai kryžiai ir kapų tvorelės [žiūrėta 2012 06 12]. Prieitis per internetą: <http://www.tradicija.lt/Tyrinejimai/petrulienė.htm>

⁷⁵ J. Pačkauskienė pateikia tokios lietuvių lentelės Raseinių apylinkėse pavyzdį. Žr.: PAČKAUSKIENĖ, J. Op. cit., p. 41.

7 pav. A. Pelzo įmonės reklama. Iš: *Nauja lietuviška ceitunga*, 1910, kovo 19 d.

gminių, tarp kurių dominuoja *C. F. Sternkopf Söhne* „mašynu fabrike, gelžies liejinyčia [liejykla], kaltilų kalve“, įkurtos 1849 m. Tilžėje, įrašai⁷⁶. Tokią tendenciją iš pirmo žvilgsnio galima būtų paaiškinti mažesniu pramoniniu Šilokarčemos potencialu, nes, kaip pažymi vokiečių mokslininkai, 1855 m. šios vietovės urbanizacija buvo lygi nuliui, o įmonių ir amatų dirbtuvių veikla daugiausia buvo susijusi su žemės ūkio produktų perdirbimu arba žemės ūkio poreikių tenkinimu⁷⁹. Tačiau, kita vertus, reikia atkreipti dėmesį ir į faktą, jog kai kurios įmonės turėjo įkūrusios savo antrines įmones, o gaminiuose buvo įrašomas pagrindinės įmonės pavadinimas. Šį teiginį galima iliustruoti A. Pelzo, antkapinių paminklų gamintojo, pavyzdžiu. A. Pelzas, karališkasis akmenkaldytės meistras, gaminęs paminklus iš granito, marmuro ir kitų medžiagų, pradėjo veiklą 1855 m. Karaliaučiuje, o XX a. pradžioje veikė jo vardo antrinė įmonė ir Tilžėje⁸⁰, todėl tikėtina, kad Klaipėdoje⁸¹ užfiksuotas paminklas su įrašu *A. Pelz Kgb* buvo gamintas ne Karaliaučiuje, o Tilžėje. Tokių antrinių įmonių sukūrimo ir veiklos regione atvejų gali būti ir daugiau, todėl išsamesnė analizė leistų visapusiškiau apžvelgti ne tik pramoninių gaminių sklaidos krašto kapinėse arealą, bet ir tiksliau įvertinti atskirų vietovių pramoninį potencialą.

Apibendrinant kryžių statymo Klaipėdos krašte ir Didžiojoje Lietuvoje ypatumus, pažymėtina, jog Klaipėdos krašte kryžiai buvo statomi išimtinai tik kapinėse kaip antkapinis paminklas, tuo tarpu Didžiojoje Lietuvoje jie buvo statomi ir kiemuose, pakelėse, miestelių centruose bei žymėjo įvairius žmonių gyvenimo įvykius, istorijos datas. Kalbant apie kryžių tipus, visoje Lietuvoje yra išskiriami mediniai ir metaliniai (kalti ir lieti) kryžiai, kurie dėl susiformavusių kultūrinių, technologinių gamybos tradicijų skiriasi aukščiau, kryžiaus ir postamento santykiu, epitafinės lentelės įkomponavimo vieta.

visos Prūsijos / Vokietijos kontekstuose, suformavo savotišką pramoninę laidojimo kultūrą. Šie aspektai, įpinami į bendrą industrializacijos regione vyksmą, ateityje bus tyrinėjami plačiau. Šiuo metu turima medžiaga pateikia įdomių įžvalgų apie įmonių, veikusių iki Pirmojo pasaulinio karo ir gaminusių kapinių įrangą, paplitimo Klaipėdos krašte geografią, išskiriant du svarbius gamybos centrus: Klaipėdą / Memelį, Tilžę / Tilsit ir kitus, rečiau minimus, Šilokarčemą / Heydekrug bei Žibus / Szibben. Pagal įvairiose kapinėse identifikuotus gamintojo firmos įrašus, daugiausia išlikusius ant lietuvių kryžių ir kapų tvorelių, galima daryti tik preliminarią išvadą, jog Klaipėdoje, Šilokarčemoje ar Tilžėje gaminti paminklai buvo statomi tik tų apylinkių kapinėse, nes ekspedicijų metu surinkti duomenys liudija, kad, pavyzdžiui, Šilutės apylinkėse gausu tiek Tilžės⁷⁶, tiek ir Klaipėdos⁷⁷

⁷⁶ Tilžės įmonių gaminių fiksuota dabartinio Šilutės rajono Mantvydų I, Lapynų dvaro, Rudynų, Vilkmedžių I, Berciškės kapinėse. Informacija pateikta remiantis KU BRIAI KKKSDB medžiaga.

⁷⁷ P.vz., E. Ongley, metalo liejyklos Klaipėdoje, gaminiai fiksuoti dabartinio Šilutės rajono Mantvydų I, Rusnės kapinėse. Informacija pateikta remiantis KU BRIAI KKKSDB medžiaga.

⁷⁸ C. F. Sternkopf Söhne [reklama]. *Lietuviszkos kalendros su abrozais*, 1899, p. 164.

⁷⁹ CAUMANN, U.; ESCH, M. G. *Technischer Fortschritt und sozialer Wandel in deutschen Ostprovinzen. Wirkungen der industriellen Entwicklung in ausgewählten Städten und Kreisen im Vergleich (1850-1914)*. Bonn, 1996, S. 30–31.

⁸⁰ A. Pelz, Karališko Dvaro Akmenkalio Mistras Karaliaučiuje [reklama]. *Nauja lietuviszka ceitunga*, 1910, rugsėjo 22.

⁸¹ 2012 m. gegužės pradžioje griauant 1952 m. statytą pastatą dabartinėje Klaipėdos universiteto miestelio teritorijoje buvo atrasti 22 į pamatus įmūryti antkapiniai paminklai, tarp kurių buvo paminklas su gamintojo *A. Pelz Kgb* įrašu. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

**Klaipėdos krašto kapinių antkapinių įrašų dvikalbiškumas:
„Fern dem Herzen / dem Auge ewig nah! / Czion ilsis Dieweje“**

Nors nagrinėjant išlikusių kapinėse konfesinį paveldą antkapinių paminklų forma, meninis apipavidalinimas sudaro labai svarbią tyrimų sferą, visgi akivaizdžiausiai Klaipėdos krašto istoriją prkalbina ir specifinę bilingvistinę tradiciją liudija senosiose kapinėse išlikusios epitafijos, savotiški informaciniai dokumentai, rodantys gyventojų tautines aspiracijas, atskleidžiantys jų tapatumą⁸². Šie įrašai įgalina nagrinėti socialinę ir turtinę padėtį, žmonių sąryšį su tam tikra vieta bei kelis šimtus metų krašte dominavusią protestantiškąją tradiciją. Bendrame Lietuvos kultūros raidos kontekste Klaipėdos kraštas išsiskyrė kitokios nei katalikiškoje Lietuvoje kultūrinės, religinės tradicijos raiška, tad protestantiškus ženklus galima labai aiškiai identifikuoti senosiose kapinėse fiksuojamų artefaktų įrašuose ir naudojamoje simbolikoje. Tačiau analizuojant Klaipėdos krašto kapinėse fiksuojamas epitafijas kaip istorinius šaltinius, susiduriama su labai aiškia metodologine problema, susijusia su esama dabartine kapinių būkle ir išlikusių artefaktų kiekybine išraiška. Kaip teigia Marija Purvinienė, po Antrojo pasaulinio karo „senosios kapinės buvo labai suniokotos, didžiuma tradicinės kapinių įrangos buvo pagrobta ar sunaikinta“⁸³, o labiausiai yra nukentėję metalo dirbiniai, kurių dingę 80–90 %.⁸⁴ Toks autorės tvirtinimas apie kapinių sunaikinimo mastą, neturint senųjų kapinių išdėstymo ir sąrangos iki 1944 m. planų bei schemų, gali atrodyti suabsoliutintas, tačiau gauti Klaipėdos universiteto mokslininkų lauko ekspedicijų duomenys įgalina daryti išvadą, jog Klaipėdos krašte nėra nė vieno kapinių, kurios būtų nenukentėjusios, tik priklausomai nuo kapinių lokalizacijos, pokarinių gyventojų požiūrio į šį paveldą skiriasi kapinių niokojimo mastas. Pavyzdžiui, Šilutės rajono Švėkšnos seniūnijos Virkytų kapinėse, kurių bendras plotas 0,4 ha⁸⁵, fiksuota tik 40 objektų, iš kurių 15 identifikuojama kaip antkapinių paminklų liekanos ir detalės⁸⁶. To paties rajono Saugų seniūnijos Saugų kapinėse iš 68 identifikuotų objektų 27 fiksuoti kaip paminklų liekanos⁸⁷. Kai kuriose kapinėse, pvz., Saugų seniūnijos Pangirių⁸⁸, Petrelių III⁸⁹, yra identifikuojamos tik atskiros nuolaužos ar artefaktai, kuriais remiantis negalima daryti ne tik apibendrinančių, bet ir preliminarinių išvadų apie čia palaidotuosius ir juos supusią aplinką. Antkapinių įrašų sunaikinimo mastas yra dar didesnis, nes neretas šiuo metu kapinėse stovintis paminklas ar kryžius turėjo porcelianinę, juodo ar balto stiklo, marmuro, metalinę epitafinę lentelę, kurios iki šių dienų neišliko. Tad atsižvelgdami į nedidelį antkapinių įrašų skaičių (jį lyginant su bendru artefaktų skaičiumi), jų analizės metu daromas mokslines įžvalgas apie krašto arba paskirų vietovių tautinius ar socialinius aspektus, turėtume laikyti santykinėmis ir jas lyginti su archyviniais ar kitais publikuotais šaltiniais.

Kšištovas Tolkačevskis, tyrinėjantis Vilniuje esančias Bernardinų kapinių įrašus, nurodo, kad daugiausia kapinėse yra tradicinių epitafijų, kurių „turinys atitinka tam tikrą užrašymo struktūrą su dažniausiai pasikartojančiais, tam kraštui arba epochai būdingais kreipiniais, tekstais, artimųjų įvardijimais, ištraukomis iš Senojo, o dažniausiai iš Naujojo Testamento“⁹⁰. Tokį apibendrinantį tradicinės

⁸² FISCHER, H. *Gräber, Kreuze und Inschrifte*. Op. cit., p. 43.

⁸³ PURVINIENĖ, M. Metaliniai kaltiniai kryžiai Priekulės apylinkėse. Op. cit., p. 117.

⁸⁴ PURVINIENĖ, M. Metaliniai antkapiniai kryžiai Smalininkų apylinkių kapinėse. Op. cit., p. 176.

⁸⁵ *Šilutės rajono savivaldybės teritorijoje esančių kapinių tvarkymo taisyklės*. Patvirtinta Šilutės rajono savivaldybės tarybos 2007 m. liepos 12 d. sprendimu Nr. T1-162.

⁸⁶ Šilutės rajono Švėkšnos seniūnijos Virkytų kapinių fiksavimo medžiaga. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

⁸⁷ Šilutės rajono Saugų seniūnijos Saugų kapinių fiksavimo medžiaga. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

⁸⁸ Šiose kapinėse fiksuoti tik 3 artefaktai. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

⁸⁹ Čia fiksuotas tik vienas artefaktas – sarkofaginis antkapis. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

⁹⁰ TOLKAČEVSKI, K. Mirusiojo atminimas antkapinio paminklo užrašė. *Vilniaus bernardinų kapinės 1810–2010*. Op. cit., p. 204.

epitafijos apibrėžimą galėtume taikyti ir Klaipėdos krašto atveju, tačiau būtina pabrėžti, kad mūsų nagrinėjamame regione pastebima ir tam tikrų likusiai Lietuvos daliai nebūdingų aspektų. Pirmiausia išskirtina lietuvių ir vokiečių kalbų samplaika arba kiekviena kalba atskirai parašytos epitafijos, tuo tarpu katalikiškoje Didžiojoje Lietuvoje dominuoja lenkiški ir/arba lietuviški įrašai⁹¹.

Pagal fiksuojamą epitafijos Klaipėdos krašte kalbą galima daryti tam tikras išvadas apie palaidotojo tautines aspiracijas, socialinę padėtį ir jo užimtą vietą tuometinėje visuomenėje. Istoriografijoje apie Prūsijos Lietuvos socialinę struktūrą yra nurodoma, kad per kelis šimtus metų socialinėje-ekonominėje sanklodoje susiformavo aiški tautinė gradacija: vokiečiai identifikuojami su miestiečių, dvarininkų, inteligentijos, t. y. mokytojų, kunigų, sluoksniu, tuo tarpu lietuvininkų grupė išsiskiria ne iki galo susiformavusia socialine struktūra, būtent – menka inteligentija ir dominuojančiu valstietišku⁹². Analizuojant epitafijų turinį, pastebėta, kad siekiant pabrėžti išskirtinį socialinį palaidotojo statusą savoje visuomenėje, gana neretai buvo nurodoma jo profesija. Dažniausiai įvardijami dirbusieji mokytojais, kunigais, girininkais, rečiau – pašto tarnautojais ar kitomis profesijomis vertęsi, tarp kurių dominuoja vokiečių kilmės asmenys. Saugų seniūnijos Janiškės girininkijos kapinėse fiksuotas įrašas apie girininko George Rode, mirusio 1888 metais, laidojimo vietą⁹³, Ažpurvių girininkijos kapinėse – girininko Christian Adomeit ir jo žmonos Elisabeth⁹⁴, Užliekniuose – girininko pensijoje Johann Wottrich⁹⁵, girininko A. Klimat⁹⁶, Norkaičiuose – girininko Friedrich August Riemann⁹⁷ laidojimo vietos. Kita grupė fiksuotų profesijų asmenų yra mokytojai: Užliekniuose yra palaidoti mokytojas Hermann Kalepky, kilęs iš Vėluvos⁹⁸, ir kitas čia dirbęs mokytojas L. Jedamski⁹⁹ bei jo žmona Heinrette¹⁰⁰, Agluonėnuose – 1887 m. miręs mokytojas Carl Giese¹⁰¹ ir kt. Lyginant identifikuotas mokytojų pavardes su istoriografijoje pateikiama Klaipėdos krašto mokyklų istorija, galima tvirtinti, kad Užliekniuose, Baltupėnuose palaidoti mokytojai tyri-

⁹¹ Turint omenyje Lietuvos daugiakultūriškumą, čia taip pat identifikuojamos ir protestantiškos, žydų kapinės, kuriose įrašai pateikti vokiečių, jidiš kalbomis, tačiau dominuojanti katalikiška tradicija suformavo jau minėtą lenkų ir lietuvių kalbų vartojimo aplinką, kurią ir priimame kaip vyraujančią. Apie paskirose Didžiosios Lietuvos kapinėse esančius įrašus plačiau žr.: įrašai lenkų kalba publikuoti: *Vilniaus bernardinų kapinės 1810–2010*. Op. cit., p. 199–416; lietuviški įrašai pateikti: SUBAČIUS, G. Seniausios lietuviškos Mosėdžio kapų epitafijos. *Žemaičių žemė*, 1998, Nr. 4, p. 17, 22–23; MILIUS, V. Raguvo apylinkių kapinės. *Raguva*, 2001, p. 640–650; GARŠKAITĖ, R. Op. cit., p. 841–870; lenkų ir lietuvių kalba: BANYŠ, V. Seredžiaus kapinių paminklai. *Seredžius*. Vilnius: Versmė, 2003, p. 909–924; etc.

⁹² POCYTĖ, S. *Mažlietuviai Vokietijos imperijoje 1871–1914*. Vilnius, 2002, p. 73–75.

⁹³ Hier ruhet / in Gott / der Königl. Förster / J. GEORGE RODE / * d. 14ten September 1816 † d. 4ten Maerz / 1888. Šilutės rajono, Saugų sen., Janiškės girininkijos kapinių kapas Nr. 2. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

⁹⁴ HIER / RUHEN / MEINE ELTERN / DER FORSTER CHRISTIAN ADOMEIT / UND ELISABETH ADOMEIT / GEB. STUHLERT (lietas kryžius pastatytas 1862 m.). Klaipėdos raj. Agluonėnų sen. Ažpurvių girininkijos kapinių kapas Nr. 6. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

⁹⁵ Königl. Revierförster a. D. / Johann Wottrich / geb. d. 12. Decbr. 1814, / gest. d. 9. Septbr. 1895. Šilutės raj. Šilutės sen. Užlieknių kapinių kapas Nr. 35. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

⁹⁶ Ruhestätte des Königl. Förster / A. Klimat / *. 14 Mai 1802 / †. 24 Decbr. 1854. / Auch ruhen hier drei seiner Kinder. Šilutės raj. Šilutės sen. Užlieknių kapinių kapas Nr. 85. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

⁹⁷ Hier ruht in Gott / mein geliebter Mann / und unser guter Vater / der Königliche Förster / Friedrich August Riemann. / geb. 9. April 1841. / gest. 17. Januar 1891. Šilutės raj. Saugų sen. Norkaičių girininkijos kapinių kapas Nr. 1. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

⁹⁸ Hier ruhet / der Lehrer Hermann Kalepky / a. [aus] Wehlau / geb. 25 October 1825. gest. 30 August 1874. Šilutės raj. Šilutės sen. Užlieknių kapinių kapas Nr. 81. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

⁹⁹ Ruhe / staette / des: / Lehrer / L. Jedamski / geb. d. 6. Maerz 1818, / gest. d. 3. Juli 1862. Šilutės raj. Šilutės sen. Užlieknių kapinių kapas Nr. 84. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

¹⁰⁰ Ruhestätte der Lehrerfrau / Heinriette Jedamski geb. Meyer / geb. d. 26 Aug. 1823. gest. d. 9. April 1866. Šilutės rajono Šilutės sen. Užlieknių kapinių kapas Nr. 83. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

¹⁰¹ Hier ruhet in Gott / der Lehrer CARL GIESE / deb. d. 25 Januar 1806 / gest. d. 29 März 1887. Klaipėdos raj. Agluonėnų sen. Agluonėnų kapinių kapas Nr. 20. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

nėtojų iki šiol nebuvo minėti, todėl ši konfesinio paveldo fiksavimo medžiaga suteikia vertingos informacijos parapijų bei atskirų vietovių socialinės ir kultūros istorijos tyrimų papildiniams¹⁰².

Antkapiniuose įrašuose yra išlikusios įvairiose parapijose dirbusių kunigų pavardės: Robert Hitzgrath¹⁰³, Otto Schulz¹⁰⁴ – Plaškiuose, Michael Strelis – Katyčiuose¹⁰⁵. Minėtini ir pavieniai kitų profesijų asmenų įvardijimai: paštininko Eduard Heydeck Plaškiuose¹⁰⁶, girininko mokinio Otto Tribukait Norkaičiuose¹⁰⁷, teisėjo Emil Jordan Rusnėje¹⁰⁸. Tarp identifikuotų profesijų asmenų, kurie yra priskiriami lokalių bendruomenių socialiniam elitui, dominuoja vokiečių kilmės pavardės, tačiau fiksuojami ir pavieniai lietuviškos kilties pavardžių atvejai, pateikiami įrašuose vokiečių kalba: mokytojo Julius Juschka Baltupėnuose¹⁰⁹, žandarų Gustav Mikat Rusnėje¹¹⁰, Christoph Abrolath Saugose¹¹¹ ar ūkininko Erdmann Pareigis Baltupėnuose¹¹².

8 pav. Įrašas Šilutės raj. Norkaičių kapinėse.
Foto A. Baublio. (KU BRIAI KKKSDB)

Išskirtina dar viena Klaipėdos krašto kapinių epitafijose išskaitoma su asmenų užsiėmimu susijusi veikla – tai tarnyba Vokietijos kariuomenėje. Ta pabrėžtis buvo svarbi ne tik vokiečiams, bet ir lietuvininkams. Jie, kelis šimtus metų veikiami prūsiškos / vokiškos valstybės politinių ir kultūrinių procesų, susiformavo kaip ištikimi ir lojalūs *savos* valstybės gyventojai, kuriems svarbiu vienijančiu garantu tapo Hohenzollernų dinastija ir jų vadovavimo metu iškilusi valsty-

¹⁰² Apie Baltupėnų, Užlieknių mokyklų istoriją plačiau žr.: JUŠKA, A. *Mažosios Lietuvos mokykla*. Klaipėda, 2003, p. 475, 489.

¹⁰³ Robert Hitzgrath / Pfarrer in Plaschken / geb. d. 23t Februar 1815. / gest. d. 22t Januar 1884. Pagėgių sav. Stoniškių sen. Plaškių kapinių šventoriuje kapas Nr. 4. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

¹⁰⁴ Otto Schulz / Pfarrer in Plaschken / geb. d. 26. Februar 1844. / gest. d. 10. Januar 1887. Pagėgių sav. Stoniškių sen. Plaškių kapinių šventoriuje kapas Nr. 2. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

¹⁰⁵ Hier ruhen / in Gott / der Pfarrer Michael Strelis * d. 3. Sept. 1836, † d. 12 April 1887. / u. seine Ehefrau Anna geb. [...]. Jutzas * d. 3 Sept. 1843 † d. 3. Aug. 1887. Šilutės raj. Katyčių sen. Katyčių kapinių šventoriuje kapas Nr. 78. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

¹⁰⁶ Hier ruhet in Gott / der Postverhalter / EDUARD HEYDECK. / * d. 24. Dezember 1851. / † d. 5. Dezember 1895. Pagėgių sav. Stoniškių sen. Plaškių kapinių šventoriuje kapas Nr. 3. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

¹⁰⁷ Hier ruhet / Försterlehrling Otto / Tribukait / geb. 25. 3. 1907 / gest. 4. 5. 1925. Šilutės raj. Saugų sen. Norkaičių girininkijos kapinių kapas Nr. 12. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

¹⁰⁸ Emil Jordan / Kgl. Amtsrichter. Šilutės raj. Rusnės sen. Rusnės kapinių kapas Nr. 56. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

¹⁰⁹ Hier ruhet in Gott / mein lieber Gatte, unser / guter Vater der Lehrer / Julius Juschka, / geb. d. 24. Mai 1841, / gest. d. 23. Mai 1895. Pagėgių sav. Vilkyškių sen. Baltupėnų I kapinių kapas Nr. 63. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

¹¹⁰ Hier ruhet in Frieden / der pensionierte Gensdarm / Gustav Mikat. Šilutės raj. Rusnės sen. Rusnės kapinių kapas Nr. 11. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

¹¹¹ Hier ruht / der Koenigl. / beritt. Gendarm / Christoph Abrolath / * den 23. 3. 1847 / † den 31. 10. 1893. Šilutės raj. Saugų sen. Saugų kapinių kapas Nr. 49. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

¹¹² Hier ruhet / in Gott / mein lieber Mann und unser guter Vater / der Besiẗer Erdmann Pareigis / geb. d. 24. Juni 1830, gest. d. 3. August 1899. Pagėgių sav. Vilkyškių sen. Baltupėnų I kapinių kapas Nr. 45. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

9 pav. Įrašas Šilutės raj. Saugų kapinėse
Foto A. Baublio (KU BRIAI KKKSDB)

10 pav. Įrašas lietame kryžiuje Šilutės raj. Vilkyčių kapinėse. Foto A. Baublio (KU BRIAI KKKSDB)

bės karinė galia, ypač po pergalingo Prūsijos ir Prancūzijos karo 1870–1871 metais bei Vokietijos suvienijimo „po Prūsų erelio sparnais“¹¹³. Todėl tarnyba kaizerinės Vokietijos kariuomenėje „už Tėvynę“ buvo ištikimybės kaizeriui ir valstybei įrodymas bei susiliejimas su visa didžiąja imperija. Saugų seniūnijos Vilkyčių kapinėse lietame kryžiuje esantis įrašas bei reverso pusėje išlietus trijų medalių formos ir [kaizerio] kryžius liudija, kad Otto Schmidtke, miręs 1887 m., tarnavo dragūnų pulke sargybiniu¹¹⁴. Stankaičių I kapinėse yra išlikusi ovali metalinė baltai dažyta, deja, nutrupėjusia dešiniąja puse lentelė, kurioje nurodytas vyriausiojo geležinkelio padėjėjo August Otto Kirsch(...) svarbiausias gyvenimo nuopelnas – ištikimas paklusimas karaliui [Prūsijos – S. P.], kai pastarasis kūrė vieną Vokietiją [1870–1871 m.], o dabar [1914 m.?], vyriausiajam kariuomenės vadui išleidus atsisaukimą, jis ištikimai kilo į mūšį.¹¹⁵ Neišlikus viso įrašo, sudėtinga identifikuoti šio asmens mirimo datą, galimas atvejis, Pirmojo pasaulinio karo metu, o žuvusiųjų jame pagerbimas buvo svarbus reiškinys visai pokarinei Vokietijai, kai su šiuo karu „susijusi semantika užėmė vieną centrinių vietų ir Rytų Prūsijos atminimo kultūroje tarpukariu“¹¹⁶. Klaipėdos krašto kapinėse (Šilutės raj. Laugalių, Jurbarko raj. Kalvelių) yra fiksuoti kenotafiniai pa-

minklai, žymintys žuvusiuosius kare ir jų atminimą, nurodant svarbiausią detalę – jų amžinojo poilsio vietą ne tose kapinėse, o mūšio lauke – toli nuo gimtinės, „Swetimoj Žemeje“¹¹⁷.

¹¹³ Prūsų karalius Ciesorius. *Keleivis*, 1871, geg. 16, Nr. 30, p. 80.

¹¹⁴ Hier ruhet / in Gott mein lieber Sohn, / der Dragoner Wachtmeister / OTTO SCHMIDTKE. (averse) geb. d. 22 März 1843. / gest. d. 12 Mai 1887 / Ruhe sanft! Šilutės raj. Saugų sen. Vilkyčių kapinių kapas Nr. 121. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

¹¹⁵ Hier ruht in Gott der / Oberbahnassistent / August Otto Kirsch[...] / geb. d. 16. Juni 1839 gest. d. 30 A[...] / Treu folgst Du des Königs[...] / Als er das einige Deutschland [...] / Nun rief der oberste Kriegsherr zum Ap[...] / Und treu folgst Du dem Ruf zur St[...]. Šilutės raj. Saugų sen. Stankaičių I kapinių kapas Nr. 10. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

¹¹⁶ SAFRONOVAS, V. *Praeitis kaip konflikto šaltinis*. Op. cit., p. 90.

¹¹⁷ Laugalių kapinėse esančioje betoninėje steloje yra išlikusios pavardės 10 asmenų, kurie yra žuvę 1914 m. rugpjūčio – 1915 m. liepos mėnesiais. Stelos averse skaitoma: „[...] Kareiviu. / Ilsekitės saldzei / Swetimoj Žemeje“. Žr.: Šilutės raj. Žemaičių Naumiesčio sen. Laugalių kapinių kapas Nr. 32. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB; Jurbarko raj. Kalvelių kaimo kapinėse esančiame granitiniame paminkle yra nurodoma, kad Otto Abromeit buvo lanšturmo

Kaip minėta, lietuviškuose įrašuose tarp įvardijamų užsiėmimų dominuoja žemesnio socialinio sluoksnio, su žemės ūkiu susiję asmenų įvardijimai: ūkininkas Nickel Woischwill iš Vilkyškių¹¹⁸, gospadinė (greičiausiai turima omenyje ūkininkė) Madlyne Szogene iš Lenkų kaimo¹¹⁹.

Fragmentiškai susipažinus su Didžiosios Lietuvos teritorijoje esančių kapinių įrašais, šiuo metu sudėtinga atsakyti, ar mirusiojo užsiėmimas yra dažnai fiksuojamas. Išimtimi, kai beveik visose epitafijose yra nurodyta asmens profesija, turėtume laikyti Bernardinų kapines, kuriose palaidotas Vilniaus miesto elitas, ir profesijos nuoroda buvo suprantama kaip svarbi mirusįjį supusio pasaulio, pažiūrų, tradicijų ir vertybių¹²⁰ atspindžio detalė. Autoriai, tyrinėjantys kitų Lietuvos regionų kapines, taip pat fiksuoja tokio pobūdžio įrašus, kuriuose skelbiama, kad mirusysis buvo „talentingas stalius – kryžių meistras“¹²¹, „ūkininkas, stalius, laisvalaikio drožė skulptūras“¹²² ar parapijos aukščiausiam socialiniam sluoksniui priklausęs kunigas¹²³, tačiau galima numanyti, kad, skirtingai nei Prūsijos Lietuvoje, Didžiojoje Lietuvoje iki Pirmojo pasaulinio karo rašytose epitafijose vargu ar galima būtų rasti nuorodų apie adoruojamą tarnybą carinėje Rusijos kariuomenėje, kuri buvo identifikuojama kaip okupacinės ir rusifikacinės imperijos politikos atributas.

Reikia atkreipti dėmesį ir į faktą, kad Vokietijos imperijos laikotarpiu (1871–1914 m.) vykdyta visuotinė germanizacija iš antkapinių paminklų totaliai neišstūmė lietuvių kalbos, kuri yra fiksuojama XIX a. paskutiniu ketvirčiu – XX a. pradžia datuojamose epitafijose. Lietuviškai buvo rašoma ne tik būdinga įrašams pradžios nuoroda „*Czion ilsis Dieweje*“ (arba kitokios žodžio *Dievas* formos), vardas, pavardė, bet ir ištraukos iš protestantiškų giesmių ar Šventojo Rašto. 1901 metais mirusiam Mickeliui Woischwillui pastatytame lietuviame kryžiuje Vilkyškių kapinėse išlietas giesmės posmelis lietuvių kalba: „*Kowa jau atlikta Wainika / jau laimėjau / Linksmibe dangiszka prie / Jezaus paweldejau.*“¹²⁴ Tokių kalbinių pavyzdžių, tampančių puikiu ne tik istorinių, bet ir kalbotyринių tyrimų objektu, senosiose Klaipėdos krašto kapinėse suskaičiuotas ne vienas. Lietuvių ir vokiečių kalbų santykis išlikusiuose epitafiniuose įrašuose, kai viena iš šių kalbų yra dominuojanti, būtų sietinas su atskirų vietovių gyventojų tautine sudėtimi, kuri XIX a. pabaigos – XX a. pradžios gyventojų surašymo metu buvo fiksuojama pagal žmonių vartotą gimtąją kalbą. Gyventojų surašymo duomenų lyginimas su epitafijose vartota kalba ir atitinkamų išvadų apie atskirų vietovių tautinę sudėtį darymas, be abejonės, yra absoliučiai sąlyginis matmuo, tačiau kai kuriais atvejais jis atitinka bendras tautinės raiškos XX a. pradžioje tendencijas. Šilutės rajono Saugų seniūnijos Vilkyčių kapinėse 2012 m. buvo fiksuota 19 įrašų, kuriuos galima įvardyti grynai vokiškais ar lietuviškais, o žmonės buvo mirę iki 1944 m., kai dar nebuvo pažeistas ir transformuotas kultūrinis

pėstininkas, 40 metų amžiaus kareivis, 1917 m. gegužės 3 d. miręs žiauriose kovose didvyrių mirtimi už Tėvynę Prancūzijos žemėje, ten ir palaidotas. „Den Heldentod fürs Vaterland / starb in den erbitterten Kämpfen / bei Freaney, Arras – Front, am 3. Mai 1917 / im blühenden Alter von 40 Jahren / der Landsturmann Otto Abromeit R. Inf. Reg. 69,9. Comp. / Er ist bestattet in Frankreichs Erde“. Jurbarko raj. Viešvilės sen. Kalvelių kaimo kapinės. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

¹¹⁸ Czion / ilsis / Dieweje / Ūkeninks / Nickel Woischwill / * 28. Augusta 1827. † 8. Novemberi 1901. Pagėgių sav. Vilkyškių sen. Vilkyškių I kapinių kapas Nr. 1. Kalba netaisyta. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

¹¹⁹ Czion / ilsis / Dieweje / GASPADINE MADLYNE SZOGENE / gim. PREIKSZIKE isz LENKU / gim. 8. Febr. 1837, mir. 28. Okt. 1898. Šilutės raj. Saugų sen. Saugų-Lenkų kapinių kapas Nr. 16. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

¹²⁰ *Vilniaus bernardinų kapinės 1810–2010*. Op. cit., p. 200.

¹²¹ GARŠKAITĖ, R. Op. cit., p. 849.

¹²² Ibid., p. 851.

¹²³ BANYS, V. Op. cit., p. 914–915.

¹²⁴ Pagėgių sav. Vilkyškių sen. Vilkyškių I kapinių kapas Nr. 1. Kalba netaisyta. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

bei tautinis krašto erdvėlaukis. Iš tokių „išgrynintų“ 19 įrašų 17 buvo vokiški¹²⁵, kas statistiškai atitinka vietovės vokišką koloritą XX a. pradžioje, kai 1905 m. Vokietijos imperijos gyventojų surašymo metu iš 386 čia gyvenusiųjų 221 kaip savo gimtąją kalbą įvardijo vokiečių¹²⁶. Tuo tarpu Saugų seniūnijos Berciškės II kapinių tyrimas iš esmės nepatvirtina bendros kaimo tautinės sudėties situacijos, fiksuotos XX a. pradžioje, nes tarp įrašų, liudijančių iki 1944 m. mirusius asmenis, dominuoja (16) vokiečių kalba parašytieji¹²⁷, ir nefiksuota nė vienos epitafijos lietuvių kalba, nors 1905 m. gyventojų surašymo duomenimis, Berciškės kaime tuo metu iš 315 gyventojų 169 kaip gimtąją kalbą nurodė lietuvių¹²⁸. Šie du pavyzdžiai iliustruoja, kad tautinės, kalbinės situacijos analizė, remiantis išlikusia konfesinio paveldo medžiaga, yra sudėtingas tyrimas, reikalaujantis plačiau įtraukti kitus šaltinius ir įvertinti supusios aplinkos veiksnus.

Vienas iš svarbių veiksnių, leidžiančių analitiškiau pažvelgti į tautinius, kalbinius santykius, yra gyventojų natūralaus ir prievartinio nutautėjimo koreliacijos samprata, ypač kalbant apie XIX a. pabaigą – XX a. pradžią. Manfredo Kleino nuomone, kalbant apie asimiliacinę germanizacijos įtaką Vokietijos imperijos tautinėms mažumoms po 1871 metų, negalima ignoruoti ir abipusio kultūrų supanašėjimo (akultūracijos) proceso, kuris „visada veikia (...) tarpusavyje pasikeičiančius partnerius-etnosus, jų kultūrinio gyvenimo formas bei socialinę aplinką“¹²⁹ ir kurio raišką tarp Prūsijos Lietuvos lietuvininkų jau galima įžvelgti nuo XIX a. pradžios, paspartėjus Prūsijos karalystės industrializacijai. Taip pat akivaizdu, kad šiame amžiuje besiformuojančiam vokiškumu paremtam tautiškumui įtakos turėjo įvairūs socialiniai ir ekonominiai veiksniai, kurie žemesniųjų socialinių sluoksnių – šiuo atveju lietuviškai kalbančiųjų – atstovus niveliuojančiai stūmė kultūriniu ir tautiniu atžvilgiu dominuojančios vokiečių grupės link. Kaip pažymi Vasilijus Safronovas, Prūsijos lietuvių regioninės savimonės formavimuisi Prūsijos / Vokietijos kontekste didžiulę įtaką turėjo evoliucionistinė „kultūros, arba kultūringumo, samprata“, susipynusi „su mąstytojų ir istorikų (...) įtvirtintu vokiečių kaip *kultūros nešėjų* įvaizdžiu“, kai „būti apsišvietusiu vokiečių kultūros atstovu arba panašėti į jį (...) tapo pažangu“, o kaimiškoji aplinka asocijavosi su konservatyvumu ir uždarumu, vertu, geriausiu atveju, tik etnografinio ar kraštotyrinio domėjimosi.¹³⁰ Akivaizdu, kad tokia suponuota aplinka skatino lietuvininkus „daug dažniau vartoti vokiečių nei lietuvių kalbą kaip viešojo bendravimo priemonę ir netgi skatino juos elgtis *kaip vokiečiai*“¹³¹. Atsižvelgiant į tokius kontekstinius aspektus, galima teigti, kad akultūraciniai ženklai vokiečių ir lietuvininkų bendrabūvio lygmenyje bus identifikuojami ir išlikusiuose konfesinio paveldo ženkluose.

Išraiškingiausių tokio proceso paveiklos liudijimų randama jau minėtose antkapinių paminklų epitafijose, kuriose identifikuojami ne tik „išgryninti“ vienkaliai įrašai, bet ir savaimingai abi kalbas siejantys tekstai. Dažniausiai pasikartojantys tokie pavyzdžiai yra susiję su lietuvišku įrašu apie asmenį metrikoje, nurodant, kokiais metais jis „gim[ė].“ ir „mir[ė].“, tuo tarpu gimimo ir mirimo mėnuo yra užrašomas vokiečių kalba. Pvz., įrašas lieto kryžiaus averse: „*Czon ilsis / Diewije / Urte*

¹²⁵ Šilutės raj. Saugų sen. Vilkyčių kapinių fiksavimo medžiaga. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

¹²⁶ VILEIŠIS, V. *Tautiniai santykiai Mažojoje Lietuvoje ligi Didžiojo karo: istorijos ir statistikos šviesoje*. Vilnius, 2009, antrasis papildytas leidimas, p. 244.

¹²⁷ Šilutės rajono Saugų seniūnijos Berciškės II kapinių medžiaga. Kapinėse iš viso buvo fiksuoti 123 objektai. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

¹²⁸ VILEIŠIS, V. Op. cit., p. 245.

¹²⁹ Klein, M. Preußisch-Litauen. Neue Aufgaben für die kulturanthropologische Forschung. *Die Grenze als Ort der Annäherung: 750 Jahre deutsch-litauische Beziehungen*. Köln, 1992, S. 20.

¹³⁰ SAFRONOVAS, V. Bandyamas formuoti alternatyvą: lietuviškojo didžiojo istorinio pasakojimo aktualizavimas Prūsijos Lietuvoje XIX–XX amžių sandūroje. *Daugiareikšmės tapatybės tarpudvėse: Rytų Prūsijos atvejais XIX–XX amžiais* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XXIII). Klaipėda, 2011, p. 75.

¹³¹ Ibid.

*Tennigkeit, gim. Grusat / gim. 8. März 1823, mir. 10. April 1899“; reverse: „Ilsekis Pakajuje“¹³². Klaipėdos rajono Liaunų kapinėse fiksuotas įrašas: „Czionai ilsis / mano miela / Moteriskė / bey mūsų mylima / Motynelė / Anna Naujoks / gim. Storost / * 9. Juli 1890 / † 27. Sept. 1913“¹³³. Fiksuojama ir kitokio dvikalbiškumo pavyzdžių, kai vokiškai parašoma ištrauka iš Šventojo Rašto ar giesmės, o likusio įrašo dalis – lietuviškai: „FERN DEM HERZEN / DEM AUGE EWIG NAH! / Zion ilsis Dieweje / mano mylims Draugas / mūsų mylims Tewas / Johann Berte / * 16. 5. 1878 / † 3. 12. 19[...]/ Ilsekis Sa[...]/“¹³⁴ ar tiesiog įrašė įterpiamas buityje įprastai vartojamas vokiškas žodis.¹³⁵ Tačiau kita vertus, tokie dvikalbiai pavyzdžiai negalėtų būti suabsoliutinami kaip minėtos akulturacijos išraiška, nes didžiosios daugumos paminklų gamintojai buvo vokiečiai, tad ir įrašuose skelbiama kalbą galima būtų vertinti kaip lietuvininkų prisitaikymą prie tuo metu vyravusios ekonominės ir pramoninės aplinkos.*

Protestantiškų giesmių ir Biblijos ištraukos Klaipėdos krašto antkapiniuose įrašuose: „Ak gražus dangau“

Jau buvo užsiminta, kad Didžiosios Lietuvos kapinių tyrinėtojai prie tradicinių epitafijų tekstinės sąrangos priskiria ir ištraukas iš Senojo ar Naujojo Testamento. Pažymėtina, kad tai būdinga ir Klaipėdos krašto kapinių epitafijų charakteristika, tačiau skirtingai nei Didžiojoje Lietuvoje, regiono kapinių epitafijose fiksuojamos ir liuteroniškų giesmių ištraukos. Kaip minėta, liuteroniškos giesmės yra neatsiejama ir labai svarbi ne tik protestantiškų bažnytinių apeigų dalis, bet ir tikinčiųjų kasdienybės savastis. Anot Ž. Sidabraitės, „tai, kas katalikams buvo rožinis, švėstas vanduo ar šventasis paveikslas“, protestantų namuose svarbiausios iš kartos į kartą perduodamos šeimos relikvijos buvo religinio turinio knygos – Biblija ir giesmynas, kurioms „teikta ir sakralinė reikšmė: jos turėjo apginti namų gyventojus nuo piktųjų dvasių, padėti išvengti nelaimių, stebuklingai gydyti ligonius“¹³⁶. XVIII amžiuje Prūsijoje išplitęs pietistų surinkimų judėjimas dar labiau išpopuliarino giedojimą, ypač tarp lietuvininkų, kuris natūraliai integravo giesmę į „naminių“, šeimyninių maldų liturgiją, ir ši tradicija Klaipėdos krašte išliko iki pat Antrojo pasaulinio karo pabaigos. Atsižvelgiant į tokią religinės ir istorinės aplinkos sąrangą, natūralu, kad antkapinių paminklų lietuviškuose įrašuose esti nemažai lietuviškų giesmių pavyzdžių.

Remiantis jau ankstesniais metais atlikta liuteroniškų giesmių epitafijose analize, galima konstatuoti, kad dažniausiai antkapiniame paminkle buvo įrašomas vienas kuris nors giesmės skirsnelis (nebūtinai pirmas) arba tik jo dalis, nenurodant nei vokiško, nei lietuviško giesmės pavadinimo ar numerio giesmyne¹³⁷. Tipišku tokios ištraukos pavyzdžiu galima būtų nurodyti giesmės „Ar greitai savo amžiaus galo“ pasikartojančias paskutines dvi skirsnelių eilutes „Dėl Kristaus kraujo / duok Dieve man links- / mai numirt, prašau tavęs“¹³⁸, užfiksuotas Šilutės rajono Saugų seniūnijos

¹³² Pagėgių savivaldybės Vilkyškių seniūnijos Baltupėnų I kapinės, kapas Nr. 29. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

¹³³ Klaipėdos rajono Priekulės seniūnijos Liaunų kapinių kapas Nr. 23. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

¹³⁴ Klaipėdos rajono Agluonėnų seniūnijos Ažpurvių girininkijos kapinių kapas Nr. 4. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

¹³⁵ Czon ilsis / Anne Kilaitiene ir Familie, / * 15. 4. 1850, † 30. 10. 1907. Šilutės raj. Šilutės sen. Užlieknių kapinių kapas Nr. 3. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

¹³⁶ SIDABRAITĖ, Ž. Die protestantische Kultur des Todes anhand litauischer Grabinschriften im Memelland. Op. cit., S. 67.

¹³⁷ SLIUŽINSKAS, R. Litauische Verse aus lutherischen Kirchenliedern auf Grabmälern im Memelland. Op. cit., S. 92.

¹³⁸ 511. Ar greitai savo amžiaus galo. *Krikščioniškos giesmės*. Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčios konsistorija, 2007, p. 676.

11, 11a pav. Liuteroniškos giesmės ištrauka
betoniniame paminkle, Šilutės raj. Stankaičių I
kapinės. Foto A. Baublio (KU BRIAI KKKSDB)

Stankaičių I kapinėse¹³⁹. Kitas labai svarbus pažymėjimas yra tai, kad iš beveik 90 giesmių ištraukų „dažniausiai – 81 kartą – cituojami giesmyno dalies „Mirtis, laidojimas, kapai, amžinybė, minėjimas“¹⁴⁰ giesmių tekstai“¹⁴¹, tarp kurių dominuoja giesmės lietuvių kalba, iš jų populiariausios „Ak gražus dangau“¹⁴², „Taigi jau miegok“¹⁴³, „Kristus mano linksmybė“¹⁴⁴, „Jau grabe guliu“¹⁴⁵, „Guliu palaidotas gražiai“¹⁴⁶, „O mūsų Tėve danguje“¹⁴⁷.

Tik pavieniais atvejais fiksuojamos giesmių ar eiliuotų posmelių ištraukos vokiečių kalba, tarp kurių yra identifikuojami tekstai, kuriuos dar XIX a. pirmojoje pusėje kunigas W. Neumannas iš Saksonijos-Anthalto adaptavo kaip antkapinių paminklų įrašus. Jie buvo įvardyti kaip žmonių gyvenimo mozaikos išraiška, perpinti nuolankaus tikėjimo, artimos bendrystės su pasilikusiais ir amžinojo gyvenimo šviesumo vaizdinių¹⁴⁸. Į rinkinį buvo atrinkta senų ir naujesnių vokiškų giesmių (*Liederdichter*) pavyzdžių, kuriuos turėjo savo parapijoms rekomenduoti ir bažnytinė vadovybė, kad iš antkapinių paminklų būtų išstumti „blogi, netinkami, pasenę posmeliai“¹⁴⁹. Toks rekomenduotinių antkapinių įrašų pateikimas galėtų būti susijęs su Prūsijos valstybėje susiformavusia tradicija reglamentuoti viešąjį, privatų, bažnytinį gyvenimą, taip pat ir su

XIX a. pradžioje Prūsijos karalystėje vykusiais politiniais, visuomeniniais pokyčiais, kurie formavo naują kapitalistinę sanklodą. Populiarėjant sekuliarizacinėms apraiškoms, religinė aplinka tuo metu išgyveno tiek diferenciaciją, tiek konfliktą¹⁵⁰, o maždaug iki 1840 m. tęsėsis *atsinaujinimo*

¹³⁹ Šilutės raj. Saugų sen. Stankaičių I kapinių kapas Nr. 2. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

¹⁴⁰ *Giesmių ir maldų knygelė*. IV pataisytas leid. Kaunas–Tauragė, 1997, p. 404.

¹⁴¹ SLIUŽINSKAS, R. Litauische Verse aus lutherischen Kirchenliedern auf Grabmälern im Memelland. Op. cit., S. 92.

¹⁴² *Giesmių ir maldų knygelė*. Giesmė Nr. 271. Op. cit.

¹⁴³ Ibid., giesmė Nr. 319.

¹⁴⁴ Ibid., giesmė Nr. 305.

¹⁴⁵ Ibid., giesmė Nr. 286.

¹⁴⁶ Ibid., giesmė Nr. 285.

¹⁴⁷ Ibid.

¹⁴⁸ *Cyprien. Eine Sammlung von Todeserrinerungen und Grabschriften, nach den Altestufen und Lebensverhältnissen der Verstorbenen geordnet*. Zusammengestragen von W. NEUMANN, Prediger in Köthen, Berlin, 1828, S. VIII, X.

¹⁴⁹ *Augsburger Allgemeine Zeitung*, 1838, 6. Sept. Nr. 249, S. 1895.

¹⁵⁰ CLARK, Ch. *Preußen. Aufstieg und Niedergang 1600-1947*. München, 2007, S. 474.

judėjimas (vok. *Erweckungsbewegung*), įvardijamas kaip pirmasis neopietizmo laikotarpis, turėjo stiprinti krikščioniškąjį pamaldumą¹⁵¹.

Klaipėdos krašto kapinėse išlikę, nors ir negausūs, tokių sunormintų posmelių pavyzdžiai liudija neatsiejamą regiono ir visos Prūsijos / Vokietijos valstybės religinio ir bažnytinio gyvenimo sąsają bei gana disciplinuotą antkapinių įrašų vartojimo tradiciją. Pagėgių savivaldybės Baltupėnų I kapinėse užrašytas eiliuotas posmelis „*Ruhe sanft! denn fromm und bieder / War Dein Wandel bis an's Grab / Ruhe sanft! wir seh'n uns wieder – / Spricht der Geist, den Gott uns gab*“¹⁵² kunigo W. Neumanno knygoje yra pažymėtas 352 numeriu bendro turinio posmelių skyriuje¹⁵³.

Dėl protestantiškosios tradicijos susigyvenimas su religiniuose tekstuose skelbiamu mokymu žmogui tapdavo esminiu doroviniu, etiniu gyvenimo prasmės suvokimo kelrodžiu, o pavienės Šv. Rašto eilutės arba tik nuorodos į jas neretai tapdavo epitafijų antkapiniuose paminkluose dalimi. Ligšiolinėje istoriografijoje Šv. Rašto citatų antkapiniuose įrašuose kilmės klausimas yra nagrinėtas tik fragmentiškai, nurodant jų atsiradimo palyginti vėlų laiką – maždaug XX a. pradžią¹⁵⁴. Susipažinus su platesne konfesinio paveldo medžiaga, galima teigti, kad šios citatos arba tik nuorodos į jas Klaipėdos krašto kapinių epitafijose tiek vokiečių, tiek lietuvių kalbomis fiksuojamos jau nuo XIX a. antrosios pusės ir pabaigos. Ar šios citatos buvo parenkamos atsitiktinai, ar rodė tam tikrą mirusiojo tikėjimo moto žemiškajame pasaulyje, yra sudėtinga atsakyti. Tačiau galima teigti, kad ir ši epitafijų sąrangos dalis jau XIX a. pirmojoje pusėje buvo bandyta standartizuoti, nurodant 115 Šv. Rašto citatų, kuriose kalbama apie mirtį, prisikėlimą, nemirtingumą, susitikimą [po mirties] ir kurios yra tinkamos pateikti antkapiniuose įrašuose¹⁵⁵.

Saugų-Lenkų kapinėse fiksuotas įrašas, skirtas 1898 m. mirusiai Madlynei Szogenei, iš Apreiškimo Jonui 7 skyriaus 17 eilutės: „*Awinelis, / kurs Widurij Sosto yra, jus ganys ir / wadzios prie gywu Wandens Wersmju; ir Diewas / nuszlostis wissas Aszaras nu ju Akiu*“¹⁵⁶, Apreiškimo Jonui 14 perskyrimo 13 eilutė yra įrašyta Begėdžių kapinėse 1913 m. mirusiai Mariai Meikis, gimusiai Lenkewit¹⁵⁷.

Svarbu pažymėti, kad panašiai kaip ir Didžiojoje Lietuvoje, ne visada epitafijose yra pateikiamos nuorodos – Šv. Rašto, perfrazuotų maldų, psalmių žodžiai yra tiesiog atpažįstami iš bendro konteksto¹⁵⁸. Tokių pavyzdžių tiek lietuvių, tiek vokiečių kalbomis esti ir senuosiuose Klaipėdos krašto antkapiniuose paminkluose. Klaipėdos raj. Lankupių kapinėse 1876 m. mirusiam Martinui Laurui bei 1886 m. mirusiam Kristopui Szwelnnui buvo skirta Apreiškimo Jonui 14 skyriaus 13 eilutė, pateikiant tik jos tekstą lietuvių kalba¹⁵⁹, Šilutės raj. Užlieknių kapinėse 1892 m. palai-

¹⁵¹ ŠEMEKLIS, R. *Klaipėdos krašto lietuvininkų pietizmas*. Magistro baigiamasis darbas. Klaipėda, 2009, p. 57. Darbas saugomas Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto archyve.

¹⁵² Pagėgių savivaldybės Vilkyškių seniūnijos Baltupėnų I kapinių kapas Nr. 1 (palaidotojo mirties data neišlikusi). Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

¹⁵³ *Cypressen*. Op. cit., p. 140.

¹⁵⁴ SIDABRAITĖ, Ž. Die protestantische Kultur des Todes anhand litauischer Grabinschriften im Memelland. Op. cit., S. 89.

¹⁵⁵ *Cypressen*. Op. cit., p. 261–275.

¹⁵⁶ Šilutės raj. Saugų sen. Saugų-Lenkų kapinių kapas Nr. 16. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB; ši citata pateikta Nr. 41 rinkinyje: *Cypressen*. Op. cit., S. 268.

¹⁵⁷ Selig sind die Toten / die in dem Herrn sterben, / von nun ab. / Ja der Geist spricht, daß / Sie ruhen von ihrer Arbeit, / denn ihre Werke / folgen ihnen nach. Šilutės raj. Saugų sen. Begėdžių kapinių kapas Nr. 43. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB; Leidinyje *Cypressen* ši citata pateikta 42 numeriu.

¹⁵⁸ *Vilniaus bernardinų kapinės*. Op. cit., p. 206.

¹⁵⁹ Iszganyti Numirėje, kurie Wieszpajie / mirsza nêg dabar. Beje, taria Dwase, jeib ilsėtūs / nû sawo Darbû nêsa jû Darbai saka jûs. Klaipėdos raj. Priekulės sen. Lankupių kapinių kapas Nr. 41. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB; Iszganitinge Numerejei Kore / Wieszpajie mersza nug dabar / bejie tare Dwase jeib ylsetos / nu Sawo

12 pav. Šventojo Rašto ištrauka lietiniame kryžiuje Šilutės raj. Saugų-Lenkų kapinėse
Foto A. Baublio (KU BRIAI KKKSDB)

dotam Jurgiui Stansloweitiui buvo užrašytas dvielis „*Kristus mano Linksmėbe / o Smertis man Nauda*“, kuris yra ir giesmės ištrauka, ir 21 eilutė iš laiško filipiečiams 1 skyriaus¹⁶⁰. Analogiškas šios citatos variantas fiksuotas ir Anaičių kapinėse, epitafijoje, skirtoje 1912 m. mirusiai Marinkei Matzpreisch¹⁶¹. Kadangi nereta nuo XVI a. kuriama giesmė buvo paremta ar įkvėpta Šv. Rašto žodžių, tai šio dvielio atveju jį turėtume priimti kaip giesmės, kurios nuorodų nebuvo pateikiama, ištrauką.

Analogiškų pavyzdžių galima pateikti ir vokiečių kalba. Klaipėdos raj. Šventvakarių kapinėse 1934 ir 1937 metais palaidotiems Micheliui ir Ewai Ruguliams buvo parašytas trieilis „*Her Heiland spricht / Wer an*

mich glaub der / wird nimmermehr Sterben“¹⁶², nenurodant Evangelijos pagal Joną 11 perskyrimo 25 eilutės, kuri yra gana dažnai krašto epitafijose fiksuota giesmės ištrauka¹⁶³. Įrašuose pasitaiško atveju, kai klaidingai užrašoma ištraukos iš religinių tekstų nuoroda, kas greičiausiai gali būti paaiškinama korektūros klaida gaminant paminklą arba paminklo užsakovų neteisingai pateiktu tekstu dėl menko lietuvių kalbos mokėjimo. Tipiniu tokios situacijos atveju galima laikyti įrašą Liaunų kapinėse, kuriose 1934 m. mirusiam Micheliui Rugulliui buvo skirta Evangelijos pagal Matą 5 perskyrimo 8 eilutė „*Iszganitingai czystos / szirdies esantieji / nes jie Diwos reges*“, antkapyje įvardyta kaip „*Natth. 58*“¹⁶⁴.

Fiksuojant Šv. Rašto citatas epitafijose pastebima ir tendencija, kai pateikiama tik nuoroda, nerašant viso minimo teksto. Tokią praktiką galima būtų paaiškinti akivaizdžiu Klaipėdos krašto gyventojų religiniu išprusimu ir puikiu Biblijos pažinimu. Kita vertus, tokie trumpiniai rodė ir krašto gyventojų pragmatiškumą, kai dėl vietos stokos paminkle būdavo apsiribojama tik citatos nuoroda. Populiari įrašuose buvo Laiško romiečiams 14 perskyrimo 8 eilutė, kurios Plaškių kapinių šventoriuje atveju buvo pateikiama tik nuoroda¹⁶⁵, o Vėžininkų kapinėse 1910 m. mirusiam Herrmannui Gottschalkui pastatytame lietaus kryžiuje pateikta visa minėta citata: „*Leben wir, so leben wir dem Herrn. / Sterben wir, so sterben wir dem Herrn. / Darum, wir leben oder sterben so sind wir des Herrn*“¹⁶⁶. Saugų seniūnijos Stonaičių II kapinėse šalia esančiuose antkapiniuose paminkluose taip pat parašytos tik nuorodos į Šventojo Rašto citatas: 1922 m. mirusiai Katrikei Bertuleit buvo

darbu nes ju darbai / Seka jus. Klaipėdos raj. Priekulės sen. Lankupių kapinių kapas Nr. 13. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

¹⁶⁰ Šilutės raj. Šilutės sen. Užlieknių kapinių kapas Nr. 52. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

¹⁶¹ Palangos sav. Anaičių kapinės. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

¹⁶² Klaipėdos raj. Priekulės raj. Šventvakarių kapinių kapas Nr. 26. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

¹⁶³ Anaičių kapinėse ant marmurinio kryžiaus pagrindo iškalta citata: *Jesus tare jei aš / esme prisikelimas / ir givastis kūrė i / mane tik gyvs bus / norint ir numirtų*. Palangos sav. Anaičių kapinės. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

¹⁶⁴ Kaipėdos raj. Priekulės sen. Šventvakarių kapinių kapas Nr. 25. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

¹⁶⁵ Rōm. 14, 8. Pagėgių sav. Stoniškių sen. Plaškių bažnyčios kapinių šventoriuje kapas Nr. 12. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

¹⁶⁶ Pagėgių sav. Vilkyškių sen. Vėžininkų kapinių kapas Nr. 10. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

skirtos Antrojo laiško Timotiejui 4 perskyrimo 7–8 eilutės¹⁶⁷, o šalia jos palaidotam jos tėvui, Martin Bertuleit, mirusiam tais pačiais 1922 metais, – Laiško hebrajams 4 perskyrimo 11 eilutė¹⁶⁸.

Nors ir fragmentiškai pateikus ištraukų iš Šv. Rašto, liuteroniškų giesmių Klaipėdos krašto antkapiniuose įrašuose pavyzdžių, galima daryti išvadą, kad šios epitafijų dalys, daugiausia susijusios su mirties, prisikėlimo, amžinojo gyvenimo tematika, jau yra fiksuojamos nuo XIX a. antrosios pusės tiek vokiečių, tiek lietuvių kalbomis, ir tai liudija krašto gyventojų pamaldumą, gana stiprų religinį išprusimą, kas buvo neatsiejama jų kasdienės gyvensenos raiškos dalis.

Išvados

Senosios Klaipėdos krašto kapinės ir jose išlikę artefaktai laikytini svarbiai iki 1944 m. egzistavusios kultūrinės, kalbinės aplinkos išraiška, kuri buvo nutraukta po Antrojo pasaulinio karo.

Kapinėse fiksuotas konfesinis paveldas akivaizdžiai rodo dviem kalbomis – lietuvių ir vokiečių – grįstą istorijos sąrangą, kuri yra kitokia nei Didžiojoje Lietuvoje lenkiškumo ir katalikiškumo formuota kultūrinė, religinė aplinka. Prūsijos Lietuva, jos dalis Klaipėdos kraštas, yra komplikuo-
tos, tačiau savitos, daugiatautės ir daugiakalbės tradicijos, kuriai impulsų teikė nuo XVI a. įsivyravęs protestantizmas, regionai.

Nepaisant skirtingų kultūrinių tradicijų Klaipėdos krašte ir Didžiojoje Lietuvoje, pagrindinių antkapiniu paminklu yra įvardijamas kryžius. Pabrėžtini kryžių statymo ypatumų skirtumai, nes Klaipėdos krašte kryžiai buvo statomi išimtinai tik kapinėse kaip antkapinis paminklas, tuo tarpu Didžiojoje Lietuvoje jie buvo statomi ir kiemuose, pakelėse, miestelių centruose ir žymėjo įvairius žmonių gyvenimo įvykius, istorines datas. Kalbant apie kryžių tipus, visoje Lietuvoje yra išskiriamai mediniai ir metaliniai (kalti ir lieti) kryžiai, kurie dėl susiformavusių kultūrinių, technologinių gamybos tradicijų skiriasi aukščiu, kryžiaus ir postamento santykiu, epitafinės lentelės įkomponavimo vieta. Pramonės raida nuo XIX a. antrosios pusės turėjo didelę įtaką metalo gaminių – kryžių, tvorelių ir kitų dirbinių – sklaidai Klaipėdos krašto kapinėse.

Viena iš svarbių kapinėse fiksuojamų kultūrinio, kalbinio, istorinio paveldo sudedamųjų dalių yra epitafijos, kurios liudija Klaipėdos krašto gyventojų demografinę situaciją, kultūrinę aplinką, ūkinį gyvenimą, politines pažiūras, protestantiškos tradicijos suformuotą pamaldumą, mentaliteto savitumus ir buitines detales. Klaipėdos krašto epitafijose dominuoja istoriškai susiformavusi vokiečių ir lietuvių kalbų dvikalbystė, tuo tarpu Didžiosios Lietuvos kapinėse išskirtina lietuvių ir lenkų kalbomis parašytų epitafijų tradicija. Nagrinėjant epitafijų turinį, pabrėžtinos bendros tekstinės tendencijos, nurodant mirusiojo vardą, pavardę, gyvenimo metus, pavieniais atvejais pateikiama mirusiojo profesija. Ilgaamžė priklausomybė prūsiškai / vokiškai valstybei suformavo tarp Klaipėdos krašto, kaip ir visos Prūsijos Lietuvos, gyventojų išskirtinį identitetą, kuriame pažymėtina ir pasididžiavimo *sava* vokiška valstybe definicija. Ištikimybės valstybės valdovui ir kariuomenės vadui raiškos aspektai atsiskleidžia ir fiksuojamose epitafijose. Paminėtinos ir teologinio pobūdžio epitafijų sudedamosios dalys – Šventojo Rašto ištraukos ir tik Klaipėdos krašto antkapiniuose paminkluose nuo XIX a. vidurio fiksuojamos ištraukos iš liuteroniškų giesmių.

Straipsnyje naudoti ankstesni tyrimai

ALSEIKAITĖ-GIMBUTIENĖ, Marija. Mažosios Lietuvos antkapiniai paminklai. *Aidai*, 1946, Nr. 7, p. 108–109.
BANYŠ, Vaidas. Sėdžiaus kapinių paminklai. *Sėdžius*. Vilnius: Versmė, 2003, p. 909–924.

¹⁶⁷ Šilutės raj. Saugų sen. Stonaičių II kapinių kapas Nr. 6. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

¹⁶⁸ Šilutės raj. Saugų sen. Stonaičių II kapinių kapas Nr. 7. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

- BARASA, Darius. Senosios Šilutės krašto kapinės – archyvai po atviru dangumi. In *Mažosios Lietuvos kultūros paveldas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006, p. 232–239.
- BAUBLYS, Arūnas. Theologische und stilistische Akzente der Friedhöfe im Memelland. *Annaberger Annalen*, 2008, Bd. 16, S. 31–61.
- BEZZENBERGER, Adalbert. Über Grabkreuzformen. *Mitteilungen der litauischen literarischen Gesellschaft*, 1883, H. 7, S. 24–28.
- BÖHM, Benedikt. *Wolkowo lutherischer Friedhof in St. Petersburg*. Sankt Petersburg, 1998.
- CAUMANN, Ute; ESCH, Michael G. *Technischer Fortschritt und sozialer Wandel in deutschen Ostprovinzen. Wirkungen der industriellen Entwicklung in ausgewählten Städten und Kreisen im Vergleich (1850–1914)*. Bonn, 1996.
- CLARK, Christopher. *Preußen. Aufstieg und Niedergang 1600–1947*. München, 2007.
- Cypressen. Eine Sammlung von Todeserrinerungen und Grabschriften, nach den Altestufen und Lebensverhältnissen der Verstorbenen geordnet*. Zusammengestragen von W. NEUMANN, Prediger in Köthen. Berlin, 1828, S. VIII, X.
- ČERBULĖNAS, Klemensas. Mažosios Lietuvos antkapiniai paminklai. *Naujoji Romuva*, 1938, Nr. 1–2, p. 42–44.
- ČERBULĖNAS, Klemensas. Pajūrio lietuvių antkapiai. *Lietuvinių kraštas*. Kaunas, 1995, p. 519–532.
- DILL, Karl. Friedhöfe. Kreuze – Figuren – Symbole. *Heimatbeilage zum Amtlichen Schulanzeiger des Regierungsbezirks Oberfranken*. Bayreuth, 1992, Nr. 192.
- Dorfökologie: Gebäude – Friedhöfe – Dorfränder sowie ein Vorschlag zur Kartierung dörflicher Lebensräume*. Bayerische Akademie für Naturschutz und Landschaftspflege, 1994.
- FELICORI, Mauro; ZANOTTI, Annalisa. *Europos kapinės. Istorinis paveldas – branginamas ir restauruojamas*. Bologna, 2004.
- FISCHER, Hans. *Gräber, Kreuze und Inschriften. Ein Friedhof in Neuguinea*. Berlin: Dietrich Reimer Verlag, 2002.
- FISCHER, Norbert. Vom Gottesacker zum Krematorium. Eine Sozialgeschichte der Friedhöfe in Deutschland seit dem 18. Jahrhundert. *Kulturstudien. Bibliothek der Kulturgeschichte*. Hrsg. H. Ch. EHALT; H. KONRAD. Bd. 17, 1996.
- Der Friedhof in theologischer Sicht. *Veröffentlichung Nr. 45 der Evangelischen Akademie in Hessen und Nassau*. Frankfurt am Main, 1963.
- Friedhofkunst. Im Hinblick auf die Ausgestaltung der Bielefelder Friedhöfe*. Hrsg. E. HÖGG. Bielefeld, 1912, 10 S. [ilustr.].
- GARŠKAITĖ, Rita. Kapinės. *Obeliai. Kriaunos*. Vilnius: Versmė, 2009, p. 841–870.
- Giesmių ir maldų knygelė*. IV pataisytas leid. Kaunas–Tauragė, 1997.
- GIMBUTAS, Jurgis. Mažosios Lietuvos krikštų formos. *Lituanistikos darbai*. Čikaga, 1966, t. 1, p. 19–47.
- HILLEBRAND, Anne-Katrin. Erinnerung und Raum. Friedhöfe und Museen in der Literatur. *Würzburger Wissenschaftliche Schriften*, Bd. 341, 2001.
- JOVAIŠAS, Albinas. *Jie parašė pirmąsias lietuviškas knygas*. Vilnius, 2009.
- JUŠKA, Albertas. *Mažosios Lietuvos bažnyčia XVI–XX amžiuje*. Klaipėda, 1997.
- JUŠKA, Albertas. *Mažosios Lietuvos mokykla*. Klaipėda, 2003.
- KAUNAS, Domas. Was uns die Grabmäler sagen. *Annaberger Annalen*, 1995, Bd. 3, S. 108–113.
- Der kirchliche Friedhof. *Materialien für den Dienst in der Evangelischen Kirche von Westfalen*. Reihe F. Recht-Verwaltung-Struktur. Hrsg. E. ENDE, M. STIEWE. Bielefeld, 1978.
- KLEIN, Manfred. Preußisch-Litauen. Neue Aufgaben für die kulturanthropologische Forschung. *Die Grenze als Ort der Annäherung: 750 Jahre deutsch-litauische Beziehungen*. Köln, 1992, S. 13–25.
- Klaipėdos miesto ir valsčiaus evangelikų liuteronų bažnyčių vizitacijų 1676–1685 m. dokumentai*. Sud. I. LUKŠAITĖ. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2009.
- KONTRIMAS, Česlovas. *Lietuvos geležiniai kryžiai*. Vilnius, 1991.
- KRAŠTINAITIS, Emilijus. Mažoji Lietuva, kokia ji buvo paskutiniuoju laiku. *Lietuvinių žodis*. Kaunas, 1995, p. 573–610.
- KŠANIENĖ, Daiva. *Muzika Mažajoje Lietuvoje: lietuvių ir vokiečių kultūrų sąveika (XVI a. – XX a. 4 dešimtmetis)*. Klaipėda, 2003.
- KURCHAT, Alexander. Zur beigegebenen Lithographie. *Mitteilungen der litauischen literarischen Gesellschaft*, 1886, H. 11, S. 382.
- LUKŠAITĖ, Ingė. *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažajoje Lietuvoje: XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*. Vilnius, 1999.
- MALIŠAUSKAS, Jurgis. Lietuviški tituliniai įrašai Šilutės rajono antkapiniuose paminkluose. *Vėjas iš Aistmarių*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 197–207.
- MALIŠAUSKAS, Jurgis. Lietuviškų įrašų Mažosios Lietuvos paminkluose beišskant. *Vėjas iš Aistmarių*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 183–196.
- MAŽVYDAS, Martynas. *Katekizmas ir kiti raštai*. Vilnius, 1993, p. 45–125.
- MILIUS, Vacys. Kapinės, kapai ir paminklai. *Rietavo apylinkės*. Kaunas, 1992, p. 353–365.
- MILIUS, Vacys. Klaipėdiečių antkapinių paminklų įrašai. *Kraštotyra*. Vilnius, 1986, p. 60–68.
- MILIUS, Vacys. Raguvos apylinkių kapinės. *Raguva*, 2001, p. 640–650.

- PAČKAUSKIENĖ, Jurgita. XIX a. pabaigos – XX a. vidurio kaldinti kryžiai Raseinių rajono apylinkėse. *Liaudies kultūra*, 2008, Nr. 5, p. 38–49.
- PETRULIENĖ, Daliutė. Joniškio krašto geležiniai antkapiniai kryžiai ir kapų tvorelės [žiūrėta 2012 06 12]. Prieitis per internetą: <http://www.tradicija.lt/Tyrinejimai/petruliene.htm>
- POCYTĖ, Silva. *Agluonėnai. Kaimas istorijos pagairėje (1939–1990)*. Klaipėda, 1994, p. 139–150.
- POCYTĖ, Silva. Das Forschungsprojekt „Das konfessionelle Erbe im Memelland“. Stand und Methode. *Annaburger Annalen*, 2008, Bd. 16, S. 9–30.
- POCYTĖ, Silva. *Mažlietuviai Vokietijos imperijoje 1871–1914*. Vilnius, 2002.
- POCYTĖ, Silva. Mažosios Lietuvos kultūros istorijos paveldas: tyrimų problematika ir būklė. *Mažosios Lietuvos kultūros paveldas*. Vilnius, 2006, p. 9–18.
- POCYTĖ, Silva. Znaki konfessional'nogo nasledija Vostochnoj Prussiji v Klaipedskom kraje. *Kulturnoje nasledije Vostochnoj Prussiji*. Baltijskij federal'nyj universitet imeni Imanuila Kanta, Institut litovskogo jazyka. Kaliningrad, 2011, t. II, s. 92–102.
- PURVINAS, Martynas. Klaipėdos krašto kapinių naikinimas po 1944 m. – desakralizacijos politiniai, ideologiniai, socialiniai, psichologiniai ir kiti aspektai. *Lietuvių katalikų mokslų akademijos suvažiavimo darbai*. Vilnius, 2003, t. 18, kn. 2, p. 1151–1164.
- PURVINAS, Martynas. Die Vernichtung der Friedhöfe im Memelland nach 1944: Die politischen, ideologischen, sozialen, psychologischen und andere Gründe dieses Sakrilegiums. *Annaburger Annalen*, 2000, Bd. 8, S. 52–66.
- PURVINAS, Martynas; PURVINIENĖ, Marija. *Mažosios Lietuvos kapinės ir antkapiniai paminklai*, 1 kn. Kaunas, 2010. 463 p.
- PURVINAS, Martynas; PURVINIENĖ, Marija. Mažosios Lietuvos metalinių lietuvių antkapinių kryžių technologinės bei stilistinės ypatybės. *Kultūros paminklai*, 2010, Nr. 15, p. 88–101.
- PURVINAS, Martynas; PURVINIENĖ, Marija. Protestantische Kirchen und Friedhöfe in Kleinlitauen. *Teoretische und praktische Probleme der Baudenkmalrestaurierung „Tusnad 1997“*, 1998, S. 47–51.
- PURVINIENĖ, Marija. Metaliniai antkapiniai kryžiai Smalininkų apylinkėse. *Kultūros paminklai*, 2003, Nr. 10, p. 168–177.
- PURVINIENĖ, Marija. Metaliniai kaltiniai kryžiai Priekulės apylinkių kapinėse. *Kultūros paminklai*, 2005, Nr. 12, p. 107–119.
- PURVINIENĖ, Marija; PURVINAS, Martynas. Mediniai kryžiai ir krikštai Nemuno deltos senosiose kapinėse. *Kultūros paminklai*, 2009, Nr. 14, p. 121–137.
- SAFRONOVAS, Vasilijus. Bandytas formuoti alternatyvą: lietuviškojo didžiojo istorinio pasakojimo aktualizavimas Prūsijos Lietuvoje XIX–XX amžių sandūroje. *Daugiareikšmės tapatybės tarpuerdvėse: Rytų Prūsijos atvejis XIX–XX amžiais* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XXIII). Klaipėda, 2011, p. 69–103.
- SAFRONOVAS, V. *Praeitis kaip konflikto šaltinis. Tapatybės ideologijų konkurencija XX amžiaus Klaipėdoje*. Vilnius, 2011.
- SCHEPER-LAMBERS, Friederike. *Beerdigungen und Friedhöfe im 19. Jahrhundert in Münster*. Münster, 1992.
- SIDABRAITĖ, Žavinta. Die protestantische Kultur des Todes anhand litauischer Grabinschriften im Memelland. *Annaburger Annalen*, 2008, Bd. 16, S. 62–91.
- SLIUŽINSKAS, Rimantas. Litauische Verse aus lutherischen Kirchenliedern auf Grabmälern im Memelland. *Annaburger Annalen*, 2008, Bd. 16, S. 92–123.
- SPITTE, Rudolf. *Der Friedhof der evangelischen Gemeinde*. Ein Ratgeber mit Berücksichtigung der Richtlinien für die Gestaltung des Friedhofs und Musterfriedhofsordnungen vom 27. Januar 1937. Berlin, 1937.
- SPUDYTĖ, Elvyra. Įvadas. *Mažosios architektūros paminklų viršūnės ir antkapių kryžiai*. Rinkinio katalogas. Telšiai, 2005, p. 9–10.
- SUBAČIUS, Giedrius. Seniausios lietuviškos Mosėdžio kapų epitafijos. *Žemaičių žemė*, 1998, Nr. 4, p. 17, 22–23.
- STRAVINSKAS, Antanas. Klaipėdiškiai kalviai ir jų pagaminti paminklai. *Lietuvinių kraštas*. Kaunas, 1995, p. 494–518.
- ŠEMEKLIS, Remigijus. *Klaipėdos krašto lietuvininkų pietizmas*. Magistro baigiamasis darbas. Klaipėda, 2009. Darbas saugomas Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto archyve.
- TYDEKAS, Martynas Reinholdas. *Žvilgsnis atgal*. Transkribuoti tekstai. Klaipėda, 2008.
- TOLKAČEVSKI, Kšištov. Mirusiojo atminimas antkapinio paminklo užrašė. *Vilniaus bernardinų kapinės 1810–2010*. Vilnius: Versus aureus, 2010, p. 199–227.
- TUMĖNIENĖ, Nijolė. Apie lietuviškus geležinius kryžius. *Kultūros paminklai*, 1994, Nr. 1, p. 153–154.
- Umgestaltung ländlicher Friedhöfe*. Dresden, 1979.
- VILEIŠIS, Vincas. *Tautiniai santykiai Mažojoje Lietuvoje ligi Didžiojo karo: istorijos ir statistikos šviesoje*. Antrasis papildytas leidimas. Vilnius, 2009.
- Vilniaus bernardinų kapinės 1810–2010*. Sud. V. GIRININKIENĖ. Vilnius: Versus aureus, 2010.
- ZABULYTĖ, Jolanta. XIX a. pabaigos – XX a. pradžios geležiniai antkapiniai kryžiai: kilmės ir paplitimo klausimu. *Liaudies kultūra*, 2000, Nr. 5, p. 27–35.
- ZABULYTĖ, Jolanta. Lietuvos kryždirbystės tradicijos raida (XIX–XX a. vid.) [žiūrėta 2012 06 12]. Prieitis per internetą: http://www.tradicija.lt/Tyrinejimai/Jolantos_Z_raid_a_tradicijos.htm

- ZABULYTĖ, Jolanta. Metaliniai kryžiai Kauno kapinėse [žiūrėta 2012 06 15]. Prieitis per internetą: http://new.lietuvos-tautodaile.manosvetaine.lt/index.php?option=com_content&task=view&id=239&Itemid=0
- ZABULYTĖ, Jolanta. Troškūnų seniūnijos kryždirbystės tradicija [žiūrėta 2012 08 02]. Prieitis per internetą: <http://www.lmka.lt/troskunu-seniunijos-kryzdirbystes-tradicija>
- ZABULYTĖ, Jolanta. Užpalių kryždirbystės paminklai. *Lietuvos lokaliniai tyrimai*. ISSN 2029-0799, www.llt.lt: *Etnologija. Lietuvos valsčiai. Užpaliai*, p. 1–27 [internete straipsnis skelbiamas nuo 2011 10 26].
- Zeugen der Geschichte. Gräber und Friedhöfe der ehemaligen deutschen Bevölkerung in der Tschechischen Republik und Möglichkeiten ihrer Bewahrung. München, 2006.

MULTILINGUALISM OF THE HISTORY OF KLAIPĖDA REGION AND SPECIFICITY OF THE CONFESSIONAL HERITAGE IN THE OLD CEMETERIES IN THE CONTEXT OF LITHUANIA

Silva Pocyė

Klaipėda University, Lithuania

Summary

The old cemeteries of Klaipėda Region and the network of Evangelical Lutheran churches that started forming in the first half of the 16th c. are the principal objects of the confessional heritage which reflects the exclusive character of Klaipėda Region. Klaipėda Region, as a unique historical and cultural borderland area, was a centuries-old part of Prussian Lithuania and, in a broader territorial context, of East Prussia. Over several centuries of history, a social, economic, cultural, and religious environment different from that of Prussian Lithuania formed in it, and its multicultural and multilingual tradition can powerfully reflect the social-cultural phenomena of East Prussia.

The article aims to analyze the historical causes of multiculturalism in Klaipėda Region and the reflection of combination of several languages in the objects of confessional heritage, mainly the old Lutheran cemeteries of Klaipėda Region, and to present a specific character of the confessional heritage in the context of Lithuania by comparing some specific characteristics of the old cemeteries (the tradition of cross erection, the use of languages in epitaphs) to the old cemetery artefacts in other Lithuanian regions.

In the article, an analytical method is used, necessary for the analysis of the possessed historiographical material, as well as the materials accumulated in field expeditions and those of published sources, and the comparative method that enables the comparison of some structural aspects of the confessional heritage of Klaipėda Region, i.e. the old cemeteries, to the cemeteries in other regions of Lithuania.

To date, the old cemeteries of both Klaipėda Region and the former East Prussia have not yet received proper attention from researchers abroad.

The novelty and the relevance of the article are related to a complex view of the old cemeteries as a space of expression of national, religious, economic, and social traditions and to an attempt to present a comparative aspect: to compare the said cemeteries with ones in Lithuania Major.

The principal basis of primary sources for the article was a digital data storage of Klaipėda Region cemeteries accumulated by the Institute of Baltic Sea Region History and Archaeology at Klaipėda University which has been storing over 20.500 units of iconographic and field expedition materials since 2006. The old cemeteries of Klaipėda Region and the surviving artefacts – tombs-

tones, crosses, stelae, tomb fences – contribute to the analysis of the social, cultural, linguistic, national, and religious environment of the region and disclose its economic structure.

The roots of the linguistic and religious environment presently recorded in the old cemeteries of Klaipėda Region date back to the first quarter of the 16th c., when the newly forming Protestant tradition called back to the principal source of faith – the Scripture, which inspired translations of religious texts and their printing in native languages. Albrecht, the last Grand Master of the Teutonic Order, also came to support Reformation: in 1525, he abolished the state of the Teutonic Order and established a secular Duchy of Prussia instead, converted from Catholicism to Protestant ranks, and introduced Lutheranism all over the Duchy as a state religion. The Lithuanian-speaking ethnographic territory of Prussian Lithuania which had formed in the north-eastern part of the Duchy of Prussia before the beginning of the 16th c. also became Lutheran, and, due to the Protestant religious tradition, an exclusive bilingual - Lithuanian and German - environment formed there. It is most obviously reflected by the epitaphs surviving in the old cemeteries of Klaipėda Region which were inscribed, cast, or forged on tombstones: wooden, cast, or forged crosses, stelae, obelisks, and other objects perpetuating the memory of the dead. The epitaphs witness the demographic situation, cultural environment, economic life, and political views of the population of Klaipėda Region, their piety formed by the Protestant tradition, the specificity of mentality, and the details of household. In the comparison of the linguistic aspects of the epitaphs of Klaipėda Region and Prussian Lithuania, one observes that the cemeteries of Prussian Lithuania feature inscriptions in Lithuanian and Polish as a consequence of the Catholic tradition. In terms of the content of the epitaphs, some common textual trends are to be noted, e.g. the indication of the name, surname, the years of birth and death, and in single cases, the profession of the dead. Centuries-long belonging to a Prussian/German state formed an exclusive identity of the population of both Klaipėda Region and Prussian Lithuania which includes the pride in one's own German state. Loyalty to the ruler of the state and the commander of the army is also reflected in the epitaphs. The components of epitaphs of a theological nature should be noted, such as extracts from the Scripture, as well as excerpts from Lutheran hymns found exclusively on the tombstones of Klaipėda Region starting with the mid-19th c.

Despite different cultural traditions in Klaipėda Region and Prussian Lithuania, a cross is the principal characteristic of the tomb in both of them. The differences between cross erection characteristics should be noted, as in Klaipėda Region, crosses were erected exclusively at tombs in cemeteries, whereas in Prussian Lithuania they can be found in front yards of houses, at the roadsides, in the centres of small towns, and can be used to mark different life events of people or historical dates. In terms of the types of crosses, wooden and metal (cast and forged) crosses are distinguished, which, due to the cultural and technological manufacturing traditions, differed in their height, the ratio of the cross and the pedestal, and the place of the table with the epitaph. The development of manufacturing and industry since the second half of the 19th c. greatly affected the spread of metal articles – crosses, fences, etc. – in the cemeteries of Klaipėda Region.